

MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

NYÓLCADIK ÉVFOLYAM.

X-dik füzet.

1877.

Október.

I.

Az atomokról.

Folytatása Zollmann Tódor „Bibel und Natur“ című műve magyar fordításának. V-dik fejezet.*)

Dacára a hangsúlyozva ismétlődő tiltakozásnak, az újabbkori természettudomány az atomok elméletén alapszik. Előbb az anyagnak teljes és tökéletes összetartását vették fel, közbe közbe csak annyi hézagot engedvén meg a menyi érzékileg észlelhető; de ezt a feltevést szétrombolta a görcső, mely egy csepp vízben egész világot szemlélteti az ázalékoknak, a melyek mindenikének megvannak saját tagjai, de ezen tagok olyan parányi finomságu anyagrészecskék összetételei, hogy ezekhez már a görcső sem bír elhatolni. Mi utalva vagyunk arra, hogy elfogadjuk az anyagnak ily észrenemvehető finomságu részekre való eloszthatóságát. A physika is követeli ennek elfogadását. Ha leszakasztunk egy fa rostot és mindig tovább meg tovább huzzuk: az eröművi föltevés szerint a

*) Lásd e folyóirat 1877. évi I-ső füzetét 13 s több lapokon.

folyvást fokozódó széthuzás mellett, a rost vastagsága vég nélkül fogy; az atomtani föltevés szerént, a fa rost egyes atomjai között távolodás történik a széthuzás mellett, mely a mindig erősödő széthuzás folytán elvégre egy pontban lesz észrevehető. Továbbá minden vegytani összeköttetésben az elemek — a mint belépni láttuk azokat éppen úgy találtnak; tehát a nélkül, hogy legkisebb változást vagy fogyatkozást szenvedtek volna. Az a változás a melynek az érzéki világban szemtanui vagyunk, nem az atomokon történik; hanem azoknak egymáshoz való kölcsönös viszonyaikon. Az atomok mindig ugyanazok, soha nem változnak csak egymáshoz való viszonyaikban történik változás. E féle alap anyagokat, vagy elemeket, melyek az eddigi műszerek mellett apróbb részekre nem bonthatók — 65-töt fedeztek fel eddigelé. Az atomok elmélete azt teszi fel, hogy az atomok a vegytani összeköttetésnél is nem mennek egymásba, hanem csak egymás mellett maradnak, pl. az éleny és köneny a vízben, a mi a keverék nél pl. cukor és víz, ellenkezőleg, sajátságos módon történik. De hát miben áll ez a sajátságos mód? A vegytani összeköttetés kimutatja ugyan azt a sajátságosságot, hogy abban az elemek atomjai állandó és változatlan súlyviszonyban köttetnek össze, tehát egymás mellett fekszenek. De ezen sajátságosságnál fogva csupán mennyiségök felől veszünk tudomást az egymás mellett fekvő atómoknak; de egymás mellett való fekvésök módja felől semmi tudomással nem birunk. Az ugynevezett többszörös arányok törvényét újabb föltevés által igyekeztek megállapítani, vagy legalább világossá tenni, hogy az egyik elem atomjának nagysága különbözik a másik elem atomjának nagyságától, hogy pl. a köneny atomja nyóleszor nagyobb az éleny atomjáénál és egy kén atom tizenhatszor nagyobb egy éleny atomjáénál, s kétszer olyan nagy, mint egy köneny atomé. Viszont a felől sincs tudomásunk, hogy a vegyületnél mindenütt miért nem a nagyságuk arányához képest fekszenek az atomok egymás mellett. Éppen oly kevésbé fejt ki előttünk a vegytani összeköttetésnek valódi okát az a másik sajátságosság, hogy a vegytani összeköttetésnél mindig hō

fejlik ki a mi a keveréknél nem történik. Ez is olyan tünetény a mely még mindig kifejtésre vár. A vegytani összeköttetést ugyan a villamosságra akarták visszavinni; de ez csak is feltevés épen azért semmit sem fejt ki, annál is inkább mivel még a villamosság is ismeretlen. — Általában ugy vélték, hogy az atomok hő gömbökkel vannak körülvéve a melyek ellentállásuknak egymáshoz való közeledésüknél a rokonsági erők által le kell győzetniök. Most képződnek már vegytani összeköttetések éppen a hő által, mely a testeket kiterjeszti, tehát az atomokat is egymástól eltávolítja. Az atomok egymástól való eltávolodása a hő által növeltetik, ennek dacára mégis létre jön a vegytani összeköttetés. Talányok rejlenek itt melyeket az atomok tanának még eddig nem sikerült megoldania. A vegytani összeköttetés csupán az atomok egymás melletti fekvéséből nem látszik megfejthetőnek. De meg az atomok között habár végtelen kis hézagokat is csak ugyan fel kell vennünk, miután nem tartanak folytonosan össze, mivel vannak tehát kitöltve ezen hézagok? Általában aether atomokat vettek fel, ámde ezek között is kell hézagoknak lenniök, ugyhogy az elébbi nehézség itt újból fölmeiül. Ezen aether atomoknak egyszersmind a fény és hő, a delejesség és villamosság kifejtésére is kell szolgálniok, a mennyiben ezen tünetények az aether atomok mozgása által idéztetnek elő.— Az atomok elmélete így már kétféle atomok föltevéséhez jutott: súlyyal bíró, és súlytalan atomokhoz — aether atomok. — Minthogy ezek nem észlelhetők, míg a súlyyal bírók az ő egymás mellett való fekvésükben észrevehetők: annálfogva azoknak ellentállási erőt nem tulajdonithatunk. Mi a dolgokat csak annyiban észlelhetjük a mennyiben érzékeinknek tárgyai lehetnek. Oly anyagról tehát, mely a természeti alap-tulajdonságot merőben nélkülözi, fogalmat szereznünk teljes lehetetlen.

Már csak az eddig tett rövid jelzésekből is láthatni, hogy az atomok elmélete, nem olyan egyszerű, s nem is olyan napfényvilágos, mint a hogy ennek követői hirdetik; sőt inkább egyik feltevése a másikat éri, melyek közzül az utóbbiaknak

az előbbiek támpontjainul kell szolgálniok; úgy hogy most már a föltevések egész alkotmánya áll előttünk, és az emberi fel-fogásnak, s ismeretszerzésnek egyedül biztos talajáról — a mely mellett B ü c h n e r annyira rajong — mindig magasabbra emelkedünk, azon régiókba, a melyek vagy épen nem létez-nek, vagy a mi ismereteink által el nem érhetők. Szó sincs róla, hogy az aëther atomok az érzéki ismeretek által el nem érhetők; pedig ezek feltevésére az atomok elmélete mindjárt a legelső lépésénél kényszerítve érezte magát. Ime a vizsgáló-dásnál szint olyan nagy nehézségek merülnek fel az érzéki, mint a szellemi világban.

E mellett azt is méltán kérdésbe tehetni, hogy az ato-mokról szóló tan az ö összes segéd feltevéseivel is kifejti e vóltaképen azt a mit kifejteni akar t. i. az érzéki világ tüneményeit? Kevéssel ezelőtt egy könyv jelent meg, mely igen élesen feltünteti a jelenkori természettudománynak ime gyenge oldalát; s legalább negatíonál fogva nagy jelentőséggel bír.— Cimje ez „Grundlinien einer wissenschaft der Natur, als Wiederherschtellung der reinen Erscheinungsformen“ Von K. Ch. P l a n c k. Ebben olvashatjuk, hogy az adott tények, legköze-lebbről a tünemények; mindjárt azután pedig a természettu-dományi elmélet a leghatározottabb ellentétekben nyilatkozik, és elkezdi azt részletesen nyiltan bevallani. Így fejtegeti pl. a fényt. A fény és az egész látható világ, úgy jelentkezik az ér-zékek előtt mint egy távollevő világító tárgynak nyugodt tüneménye. — A lát-érezék tünemény formájában pedig a lényege-s és megkülönböztető elenyésztetik a természettani elmélet által. — Mert akármilyen finom anyagnak gondoljuk is az aëthert, a melynek hullámszerű rezgésében kell a villágosság-nak állania : ezen elmélet szerént mindazáltal ama hullám-szerű rezgések — hasonlólag a hangéihoz — egy távollevő világító tárgynak, reánk közvetve gyakorolt hatásai; és így nyugtalan mozgás, — nyugodt tünemény helyett. — Nekünk ezen aëther elmélet szerint hasonlólag a hangnál csak a ránk gyakorolt hatást kell éreznünk, nem pedig az ettől különböző és térben távol eső tárgynak tüneményét. — A hanggal való

egybevetés voltaképen csak is arra alkalmas, világossá tenni azon ellentmondást a mely fenforog két tüneményformában, a melyeknek a természettani elmélet szerint hasonlólag kellene kifejtetniök.

Épen így a vegytani elméletben. Ámbár ugyanis úgy tünnek föl a vegyileg összekötött anyagok az érzéki tünemény formája szerint, mint a melyek egymásba valósággal átmentek, s egymásban foglaltatvák, úgyhogy önálló létezésüket teljesen elveszítették : mindazáltal a vegytani elmélet szerint az atomok folyvást egymásmellett vannak, s az anyagok habár a tüneményforma úgy mutatja is nem lesznek egygyé.

Továbbá megcáfolja P l a n c k azon ellenvetést is, amelyre az érzékek az ő egyoldalú subjectiv természetöknél fogva mutatnak. Mert az a vélemény, hogy a nap és a csillagok a föld körül forognak nem a tüneményen alapszik a szó teljes értelmében; hanem az csupán elégtelen subjectiv felfogása annak, mely a tüneménynek teljesebb ismerete által igazoltatik.

Ellenben a fénynek a hullámszerű rezgési elméletre való visszavezetése valóságos ellentmondás a tünemény lényegével szemben. — Azt hozzák fel ellenvetésül, hogy a mi a lát-idegekre hat bár teljesen különemű is az; a szemre gyakorolt hatás, s annak villamos megrázkódtatása, mindig megfelelő képet idéz a lát-érezék elé. Ámde az érzék, mely ily különös módon van szervezve, az érzéki behatások különös módja szerint csak is ezen különös mód szerint érezhet. Azonban hogyan lehet ezen egészen természetszerű és szükséges viszonyból következtetni, hogy az illető érzék épen azon oldalra való viszonyában is a mint a természettől szerveztetett egy lényegileg különemű s ellenkező érzésmódok behatására is képesítve legyen. — Ennek kellene pedig a fentebbiek szerént a lát-érezékre nézve történni.

Ninesen itt helye nyomoznunk, hogy vajon P l a n c k megoldotta-e kitűzött feladatát? A régi materialismus a fényről és hőről adott fejtegetéseket minők a Planckéi, hogy t. i. az a forma a melyben a középpontnak tisztán belsőleges viszonya nyilatkozik a körzethez — a hő. — Ellenben a visszafelé vi-

szonynak azon oldala a melynek a központnak önmagára nézve elkülönített lényege a körzettel szemben való határvonálaban nyilatkozik — a fény. — A régi matérialismus az érzéki tünemények efféle fejtegetéseit minden esetre a legelvon-
tobb szemlélődés körébe utasítja vissza; pedig ezek ő belőle indultak ki.

Vagy talán ez a mű, visszatérést jelez a természettudománynak nagyon is érzékivé lett irányzatával szemben; és határozott visszafordulást a szellemibb vizsgálódáshoz?

Ha azonban a kitűzött feladat — a tüneményformáknak természettudományi fejtegetése megölgdhatlannak mutatkoznék: ezen esetben Planck az utat jelölné meg a materialismus előtt saját következményei felé, nevezetesen azon szükség-szerűség elősmeréséhez: lemondani az érzéki tünemények kifejtéséről és nem tenni mást a tünemény helyébe mint az aethernek hullámszerű rezgését a fénynél; hanem az érzék-
elviséggel az öt érzék vallását komolyan venni s egyszerűen megállapodni a tünemény mellett, mint a mely csak is és egyedül az öt érzék által felfogható; egyszerűen lemondani a gondolkozásról s a tüneményt magára hagyni minden hatá-
sával; az az élvezni az állatokkal.

Végre tisztán logikai nehézségek is csatlakoznak az atom fogalmához. Az atom, tovább nem osztható mint a neve is mutatja. — Ámde ez a gondolat nem kivihető. Mert ha szinte nem vagyunk is képesek jelenleg a természettudományok eddigi műszereivel keresztülvinni az osztást, de annak lehetőségét egész a végtelenig kénytelenek vagyunk megengedni. — Vagy kénytelenek lennénk valamit olyat felvenni a mi általában kiterjedés nélkül való. Az ilyen kiterjedésnélküliségben keresték az atom fogalmát. De akkor ismét megfoghatatlan az, hogy a kiterjedés nélküli, tehát a semmi tért be nem töltő atomok képezhessenek olyan testeket, a melyek tért töltenek be. — Liebig épen azért mondja, hogy a természettani atom, több kisebb anyagrészeeskék csoportozata, a melyek bizonyos erő vagy erők által tartatnak egy egészszé; sokkal erősebben mint lehetnének mind azon erők, a melyek azok további szét-

választása céljából a földkerekségén rendelkezésünkre állanak. — Azonban ezen fejtegetéssel, világosan láthatni, hogy a bölcsészeti kérdés van továbbra elodázva. Mert most már ezen részecskéket kell a tulajdonképen való atomoknak nyilvánítanunk, eszerént az eddigi nehézségek egyenként újból fölmerülnek. — Az atom, a gondolkozásnak határfogalma.

Dacára az eddigi felsorolt nehézségeknek is kénytelenek vagyunk egyelőre meghagyni az atomok elméletét; míg a természettudományi kiválóbb tekintélyek különösen physikusok és khemikusok határozottan azok mellett nyilatkoznak; és minthogy többrendbeli tüneménynek kifejtésére alkalmasabb mint az erőművi elmélet. — De már a hitnek és a hittudománynak minden esetre tisztába kell az atomok elméletével jönnie.

Nekünk különösen az állott érdekekben: kimutatni, hogy a jelenlegi természetvizsgálat talaja — feltevés; — és pedig olyan feltevés, a mely sok kérdést függőben hagy, noha a feltevések egész készletét tartja szükségesnek; továbbá olyan feltevés, mely épen azt nem fejt ki a mit kifejtjenie kellene t. i. az érzéki tüneményeket; egyszóval olyan feltevés mely többféle logikai nehézségbe van bebonyolodva. Ezzel tehát még nincs kimondva az utolsó szó, sőt némely jós szavak már kezdik hirdetni az atomok tana kevély Babylonjának végét. Ugyanazért nem csak jól állana a természettudományhoz a szerénység; sőt a legfontosabb okok késztetik a szerénységre. Annálfogva a hit még nyugodtabb lehet. Mert ha az lenne is a végeredmény, hogy a bibliai hit az atomok tanával kibékíthetlen összeütközésbe áll: a bibliai hívőnek még is, legkisebb oka sem lenne a biblia tényeivel, nem különben a keresztyénség tényeivel úgy szintén az ő saját belsővilágának tényeivel szemben felcserélni hitét, egy ingadozó feltevéssel.

Majd látni fogjuk, hogy a biblia és a hit nem csak az atomok elmélete ellen küzd, hanem sokkal inkább azon feltevés ellen, mely az atomok tanához a legszorosabban csatlakozik, s azzal magát azonosítani törekszik t. i. az erőművi felte-

vésellen. Ezen feltevés szerint a természeti rendnek mindenik lépcsőzetén fel a szervezetig és épen a gondolkozó és öntudattal bíró lélekig semmi egyéb nem uralkodik mint az eröművi erők. Csúpn és egyedül az atomok egymásmelletti különböző fekvése által kellett a legkülönbözőbb tünemények világának az ő rendjeivel és öszhangzásával előállania. Ez az eröművi nézet — a materialismus nézete. — Büchner így jelezte az ellentétet; a szemléleti bölcsészet kifejtése a résznek az egészből; az atomok-tana — akarta mondani az eröműtan — ellenben kifejtése az egésznek a részekből; vagy más szókkal: a bölcsészet és a vallás világ előtti eszmét ismernek, az eröműtan eszme nélküli világot. Az eröműtani nézetet különbözőképpen fejtegetik, némelyek a természettani mozgásokat szélesebb értelemben a vegytaniakat is beleértve — teszik alapul, és ezekből igyekeznek kimagyarázni a szervezet tüneményeit; mások egy lépéssel tovább mennek és minden tüneményeket az atomok vonzó és taszító erejére visznek vissza.

Elismerik ugyan, hogy a vegytani s a szerves összeköttetések másféle tüneményeket mutatnak, mint a tisztán eröműviek: mindezek azonban csak a közönséges eröművi jeletetek módosulásai, a melyek bizonyos sajátóságos feltételek mellett jönnek létre. Ezek alatt értik elsőben a vegytani és ezek segítségével a szerves összeköttetéseket. — Azonban fájdalom itt sincs kimutatva, hogy mik legyenek azon sajátóságos föltételek. Ha semmi nincs egyéb mint az anyagok vonzó és taszító erői: ezen esetben ama sajátóságos föltételeknek. a vonzó és taszító erők hatályosságok által kell előidézteniök. Hogy ezen föltételek meglegyenek, nem szükséges azon értelemben mint a hogy szükségesek a vonzó és taszító erők, és ezeknek hatályaik. Ezen erők saját törvényeiknél fogva ugy fehetnek az atomok mellett, hogy ama sajátóságos föltételeknek nem szükséges jelentkezniök, azaz az atomok egymásmelletti fekvéseik a melyek valamely vegytani vagy szerves összeköttetésnél feltétettek, soha nem jöttek volna létre. Hogy valósággal közbejöttek ezen feltételek az csak is esetleg. Mert hol kellett volna a szükségszerűségnek lennie? az atomokban

nem; mert ezek egyszerűen vonzzák és taszítják egymást. Az, hogy ezek ezt teszik — szükségszerűség. De az, hogy egymást ama sajátosságos föltételek előidézésénél föltalálják — csak is esetlegesség. — Mert az atomokon és azok erőin kívül, semmi nincs. — Ámde a vegytani és a szerves összeköttetések egyáltalában nem olyanok, mintha csupán esetlegből jöttek volna létre; hanem szükségszerűségből jelennek meg, belefonna a dolgok rendjébe. Ezek képezik a tünemények világát legfontosabb részeiben. — Mert a vonzó és taszító atomok ama sajátosságos föltételek nélkül, egy darab aranyat vagy vasat vagy fonsort vagy más keveréket nyújtanak; nem nyújtják pedig az éleny és köneny vegytani összeköttetését a vízben és nem nyújtják a növények és állatok világát. — Az erömüvi elmélet itt ismét hibázik a dolgok tüneménye ellen. Nem bírja fölfogni a világot a maga valóságában, hanem csak is olyan föltevés a melynél a látszat is, a lényeg is hiányzik és csupán a levegőben lebeg.

Az erömütan kiküszöbölni akarja az élő Istent a természetből, mivelhogy az, beavatkozásával megzavarja a törvényszerűleg létrejövő történetet, az önkifejlődést és ezzel együtt a természetnek észszerű felfogását. — Azonban ezen ellenmondásával a teremtésről helytelenül elő állított fogalom ellen fordul a melyet a bibliának szeretne tulajdonítani, de az ettől merőben idegen. Az erömüvi feltevésnek érdeke abban áll: magokban az atomokban rámutatni a jelenlegi világ alakulás lehetőségére; azt mondja, hogy mind a szervezetlen, mind a szerves világ ugyanazon elemi anyagokból áll; de hát hogyan lehetne ugyanazon anyagoknak a szervezetlen összeköttetésből egyszerre általmenniök szerves összeköttetésbe és így egészen vagy részben másokká lenniök? — Ezt a különben helyes érdeket követi az erömüvi feltevés, csak hogy nem kielégítő módon a mennyiben elvégre mindent a vonzás és taszítás erömüvi erejére igyekszik visszavinni. — Azt kellett volna kifejtenie, hogy az atomok az ő létezésőknél fogva szintegy a vegytani, mint a szerves összeköttetésekre egyiránt alkalmasok. — Így fogott volna indoka és egyszersmind lehe-

tősége a létező világnak kielégítő módon való kifejtésére vezetni. Hanem ennek elfogadása már egyszersmind az Istenhez vinne; az élő Isten nélkül pedig — a mint ezt a maga részéről az erömüvi feltevés is bizonyítja az egész világ megfejt-hetetlen rejtély volna.

Maga az atomok feltevése is követeli mélyebb vizsgálódásában az Istenben való hitet.

P á p a y Imre.

II.

Igazgatói jelentés

a máramaros-szigeti helvét hitv. lyceum állásáról, 187^{6/7}.*)

Az okos gazda, a ki nem akarja, hogy kifejtett munkássága céltalan eröpazarlás legyen, a ki azt akarja, hogy fáradásait, melyeknek tető-pontja az aratásban nyilatkozik, megérdemlett, mert megszolgált, siker koronázza, a betakarás után leül vele együtt izzadott háza népe körébe, előveszi könyvét, melybe cselekedetének minden egyes mozzanatát följegyezte, megszámlálja kiadásait, egybeveti azokat bevételeivel, s úgy határozza meg, áldás volt-e rá nézve a lefolyt esztendő vagy veszteség, s ehez képest állapítja meg helyzetét elébb s teszi azután megintézkedéseit a jövő érdekében, hogy hanyatlás ne történjék, ha gyarapodott, s köszörülje ki majd a csorbát, ha veszteséggel zárta volt be munkásságának esztendejét.

Ilyszempontból tekintem én T. Gy. a tanintézeteket is. Így váltja fel nálunk is egyik nap munkája a másikat; így munkálkodnak az embernél, e kis világ-nál, az értelem és sziv földében a léleknek különböző erői, mint amott az anyagi nagy természetben; így teszszük itt is naponként a vetés-t, hogy mikor a megérés napja elkövetkezett, az aratással végezzük be az évek egymásra következő küzdelmeit. De valamint a gazda csak

*) Ezen jelentés közlése elháríthatlan akadályok miatt késett enyire.
Szerk.

félig tette meg munkáját, ha a saját érdekéből szükséges összeszámolást elmulasztaná : ugy volna csonka a mi munkánk is, ha a szorgalom kiadásait nem vetnők egybe az előmenetel bevételeivel, mert így sem a multat nem ismernők meg a maga teljességében, sem a prognostikont a jövő tekintetében fel nem állíthatnók. Mert nem a jóhiszeműség, nem az érzelgősség rózsaszín üvege az, mely nekünk a valót a maga saját színében mutatja, hanem a számoknak száraz bár, de csalhatatlan ténye, melyeknek logikája szerint folyó igazságok semmiképen el nem csavarhatók.

És ily családi kör tagjainak tekintelek én titeket, T. Gy. s azt hiszem, méltán, kik egyik évben úgy, mint a másikkban eljöttök, hogy e tanintézet zár-ünnepélyén, mely még eddig mindig örömnepünk is volt, irántunk nagyrabecsült részvételteket megbizonyítsátok ; s ily családi kör előtt teszem én meg tiszteből folyó évi jelentésemet, melynek adatai adjanak aztán képet elöttetek arról, mikép használtuk fel a gondviselés által rendelkezésünkre adott erőinket s az időt arra, hogy a kezeink alá bizott ifjúságot akképen vezessük és segítjük az erkölcs és tudomány magvainak elvetésében, a kikelt eseményeknek ápolásában, hogy eredménynyel érhessük el azt a napot, a melynek vágyva néztünk elébe, az erkölcsi és tudományos aratásnak nagyfontosságunapját.

Beszámoló előadásomat a tanári karon, mint tanügyünk munkásain, kezdvén : még meg sem kezdhettük az év megnyíltával előadásainkat jól, már az első napokban érzékeny veszteséget kellett szenvednünk abban, hogy Fejér Bertalan társunk s hivataloskodásának folyása alatt jóban roszban osztályosunk közoktatási kormányunk által egy széles körű tisztre, Máramaros megye tanfelügyelői állására, hivatván meg s neveztetvén ki, ő ezt a meghívást elfogadta, megváltván ez intézettől, meg tanári karunk kebeléből, melynek ő 20 éven által volt egyik legtevékenyebb tagja s nekünk dicsekedésünk. Mi, a kikhez őt a legnemesebb érzelmek csatolták, fájó szívvel váltunk meg a szeretett tisztártól ; s e fájdalmat csak az enyhítette és enyhíti, hogy míg egyfelől szép

buzgalmát a legnemesb ügynek, a népnevelés ügyének, fogja ezután is szentelni s így velünk rokon pályán működve a közértelmesedést segíti elő, másfelől ígéretét adta, hogy mikor idő és körülmények kívánják s engedik, tanintézetünköt sem fogja megtagadni tettelegesen közreműködését tanításai által.

Az ekkép üresedésbe jött helyet tanodánk pártfogósága t. Melegh Gyula urral töltötte be, a kibevetett bizodalma tanintézetünknek, hogy mindenképen jogosult volt egy évi sikeres működése eléggé bebizonyította.

Azt is méltónak tartom fölemlíteni, hogy pártfogóságunk Szöllösi Antal urat, a ki a megelőző évben csak mint ideiglenes töltötte volt be a Breznai Pál társunk visszalépése által üresen maradt helyet, jogtanári székében végleg megerősítette, Breznai Pál urat pedig újból megválasztotta, s így a jogakadémián a tanári székek számát egygyel megszorította, a mi szükséges is volt, miután a jogtanulási pálya iránt kiadott miniszteri szabályzat értelmében e pálya 4 évre terjesztett ki, s e 4-dik évfolyam e mi akadémiánknál a fokozatos életbeléptetés alapján e most lefolyt 187⁶/₇-dik évben lett megnyitva.

Ekkép a tanári karban támadt hiányok kiegészítettvén, a lefolyt iskolai év alatt 20 tanár és tanító foglalkoztunk a tudományok előadásával s ezek által a ránk bizott ifjuság tudományos, erkölcsi és testi képzésével.

Ez ifjuságunk létszáma ez évben 293 volt a nyilvános ak rovatában, mely szám, egybehasonlított az 187⁵/₆-kival, a 278-czal, 15 számnyi emelkedést mutat, az egész mennyiségből 38 a jogakademiára, 255 a lyceumi és közép osztályokra esvén. E számhoz lesznek még csatolandók azok, a kik mint magán tanulók teendik le vizsgálataikat, (kik közül eddigelé 17-en végezték e kötelezettségöket); s az összes nyilvános és magán-tanulói létszám csak akkor lesz végképen megállapítható, ha e vizsgálatok ezekre nézve is végrehajtottak.

E létszámba tartozó ifju növendékeink közül csak egynek nem engedé a sors, hogy az év bevégeztét megérhesse.

Ketté vágta élete fonalát a halál, mégpedig azon a pályán vágta ketté, melyen már jövő élethivatásának alapjait rakogató le, a jogi pályán. Varga Sándor 2-od évi joghallgatót ragadta el a gyorsan ölő vész pályatársai közül és szülői karjaiból, a ki, ha diadalmaskodhatik vala úgy testi szervezete, mint az orvosok tudománya, a betegség gyorsan emésztő hatalmán, talánigen hasznos tagjává képezhette volna magát a társadalomnak. De az emberi véges erő nem állhatott ellent a nálla erősb enyészetnek : és mi most már csak azt a fájdalmas kötelességet teljesíthetjük iránta, hogy nyugalmat kívánunk neki az anyaföld csendes kebelében, a szülői megbeshedt sziveknek pedig vigasztalást attól, a ki minden vigasztalásoknak egyedüli tárháza és osztogatója. A mit adjon is meg nekik, s legyen oly nagy a kárpótlás, mint a milyen nagy a veszteség, a mely őket érte.

Az évmunkásságára s annak eredményére tér-
vén át :

a mi a tanárokat illeti, az első nem volt könnyű feladat, mig a második lelkiismeretünk ítélő széke előtt eléggé megnyugtató, Soha sem volt ugyan könnyű a tanítói és nevelői foglalkozás: de valóban a mai nap kell azt különösen nehéznek mondanunk, midőn annyi ellentétes áramlat gátolja az előre törekvő küzdelmet célja elérésében. Mindjobban hangoztatja a kor, a nevelés szükségét s azt, hogy eljött az idő, a mikor minden ember annyit ér, a mennyit tudománya s jelleme által magának megérdemelt. És mégis azokon a helyeken látjuk legkissebb mértékű érvényesülését e hangoztatott igazságnak, a hol a dolog természete azt legjobban megkívánná, megkövetelné, a család körében. Több mint egyszer volt és van módunk benne, hallani tanítvány ajkairól efféle nyilatkozatokat bizalmasb beszélgetés alkalmával : „Minek nekem ezt vagy amazt tanulni? Nem lesz én belőlem sem ez, sem amaz; én erre vagy amarra a pályára készülök. Így mondta ezt nekem édes apám...? A valógatásnak, a fitymálásnak ez előítéletes eszméivel saturalt gyermek korosodásával csak erősödik e hitében, pedig annál nagyobb kárára saját

magának, mert ez által elragad ez a kevésbé nézése az ismeret tárgyainak egyebekre, a többiekre is s el van ez által vetve a felületességnek magva, a tudási alap teljes hiányának; s mikor egyszer a félig-meddig végzett alsóbb osztályok után ott áll az ifju emberré felnyult gyermek a valódi szakpályánál: akkor veszi észre, mily keveset gyűjtött egybe azokból az értelmi, mégpedig egyetemesen szükséges kincsek-ből, a melyek adhatnának igazi alapot, hogy azokon a „kenyér-pálya“, a hogy szokták nevezni, tisztos épületét föl-emelhesse; pedig erre, ha helyes lakosok akarunk lenni, nem pedig csak a más hulladécai után élő zsellérek, okvetetlenül törekednünk kell, mert szükségünk van rá. Adjuk ehhez korunk felületos, hogy ne mondjam, sikamlós erkölcs-társadalmi iránylatát, abban mondhatni erővel szerepeltetését oly koru növendékeknek, a kiket még anyai járszalagon, kézen fogva vezetni kellene, mely hevitő napjával korán érlel meg oly vágyakat, érzelmeket, melyeknek még a bimbó burokjában kelle szunnyadniok; adjuk hozzá egyszóval azt az irányt, mely a gyermekből egyszerrre férfit alakít, átugrásával a szép gyermeki kor éveinek: s látni fogjuk, hogy majdnem ember feletti az, a mit lelkiismeretes tanárnak el kel ma követnie, hogy az így tévelygő ifju lelket visszaadja önmagának, a tanulói pályának, vagy azt, a kiben az ingadozást már észlelhette, visszatartsa a tántorodástól.

Nagyon nem értettük volna mi hivatásunkat, nem a helyzetet, nem kötelességünket, ha ezek meggondolása nélkül jártunk volna el egy évi munkálkodásunkban úgy, mint tanárok, és úgy mint nevelők; mert majd 300-ra menő tanítványaink között nem egygyel kellett találkozunk, a kiket azon kategóriák közül, melyeket említették, vagy az egyikbe, vagy a másikba, némelyeket talán mind a kettőbe is be lehet sorozunk. T. i. az én nézetem szerint a tanárnak minden egyes növendékét tetőtől talpig, kívül-belől, jó és rossz tulajdonaiban teljesen ismernie kell, mert csak így lehet orvos, ha kell, így segítője abban, hogy ne csak levetkeztesse vele, a mi helytelen, hanem fejtse, erősítse és

gyarapítsa is abban, a mi szép, jó és hasznos, egy szóval, hogy igazán az legyen, a minnek lennie kell, tanuló, a szónak valódi értelmében.

A mi gyönyörűségünk édességét csak fokozta volna az, ha egyről sem mondhatnók ez év tanítványairól, hogy olyan volt, mint a bibliai tékozlófiu, kinek bűnös szenvedélyei utóljára a koldus-botot adták kezébe : de azt a valóság nem engedi mondanom. Voltak bizony, a kiket egy és más igazolhatatlan ok elvont a kötelesség-teljesítéstől; a kik lanyhaságról, nem egészen helyes magaviseletről jegyeztették meg magokat : de dicsérettel mondom azt is ki, hogy ezek igen mérsékelt százalékát teszik az összes nagy számnak, s e tekintetben a lefolyt iskolai esztendőt határozottan úgy mutathatom fel, mint a haladásnak esztendejét. A múlt évben 20% volt azoknak száma, a kik nem ütötték meg a mértéket, melyen alul maradniok nem lett volna sem illő, sem szabad : az idén 8 %-ra apadt ez; a múlt évben 50 % volt a középszerű előmenetelűek száma, s így fele az összes osztályok tanulóinak : az idén 62 %-ra emelkedett az. A kitünően vagy megközelítőleg dicséretesek most is a 30 %-nál vannak. E szerint míg ezek száma megtartotta rendes vonalát: a kevésbé jók határozottan közeledtek a jók felé.

Ez tanuló ifjuságunk nyilvános kötelességszerű életének statisztikája, mely hogy ennyire kielégítő képet mutat, annak tényezői közül nem lehet, nem volna helyes kizárnom azokat az ifjui önelhatározásból keletkezett s virágzóan fenállott intézeteket, melyeket az önképzés, magától cselekvés dicséretre méltóan nyilatkozott ösztöne, ifjaink között, vagy mint már létezőt, fentartott, vagy ujan létrehozott. Ily jó-tékony irányu izgatást mindenkor szívesen látott tanárkarunk, mindenkor örömmel adta megegyezését a kivitelhez tudván, hogy a tette vágyó ösztön, ha egyszer felébredt, utat keres magának és tért, melyen nézeteit, ha jók, ha rosszak, érvényesítse. S a legjobbat, a legszebbet teszi a pädagog akkor, ha az ily mozgalomnak megadja a nemes irányt s jóra vezető tanácsal a nemes eszmékhez csatolja az ifjui törekvést.

Ez önképzést eszközlő intézetek közé tartozott ez év folyama alatt a Magyar irodalmi Önképző Társulat, mely Vékony Antal, később Géresi Imre tanár-társaink vezetése alatt fejtett ki széptani és komoly irányban dícséretes munkásságot; ide tartozik az ez évben szervezett Dalárda és Zenetársulat, mely Miller Gyula egyik növendékünk szakértő tagban birt oly ügyes tanítót, hogy működésének eredményeivel, melyeket a társulat nyilvánosan is bemutatott, nemcsak a mi becsülésünket vivta ki magának, hanem a nagy közönség figyelmét is kiérdemelte.

Az önképzést elősegítő magánszorgalom eredményei közé számítom, végre azokat a pályázatokat, melyek a tanári kar közvetlen intézkedései folytán irattak ki, s melyeknek eredménye a következő.

A Nagy Sándor nevét viselő történelmi pályadíjra Bethlen Gábor életrajza kivántatott. A beadott két munka közül a bíráló szerint az érdemlé megajutalmat, melynek ez a jeligeje: „Emlékezzünk régiekről“; mert nemcsak önállóság látszik a kidolgozásban, hanem egyszersmind szabatos is, világos elrendezésű, felfogása helyes, nyelve korrekt, úgy hogy ennél többet attól az osztálytól, melynek számára a kérdés feladatott, kívánni sem lehet. A felbontott levélkében, mint szerzőé, a Szöllősy László (4. oszt.) neve találtatott.

A Vámosy-jutalomra ez a kérdés adatott fel: Adassék elő a persa birodalom eredete, rövid története, fő tekintettel azonindokokra, melyek annak műveltségét, nagyságát, végre hanyatlását és bukását előidéztek“. Pályamunka csak egy érkezett, melyen, a bíráló szerint meglátszik a gondos és utánjáró vizsgálódás, az egészet áttekintő helyes felfogás és egészséges gondolkodás. Az események s azok fejlődései nemcsak kimerítőleg, hanem egyszersmind oknyomozó igyekvéssel is adattak elő. Az irány elég sima és értelmes ugyan: de még sem mutat elég gyakorlottságot a correctnessben. Mind e mellett is a bíráló a munkát, egyéb jó tulajdonai alapján, a

dijra érdemesnek ítélte. A felbontott jeligés levél Komáromi András 5-d osztályu tanulót vallotta szerzőnek.

A Balogh-költészeti jutalomra kivántatott óda a „Hazaról“. Egy pályamű adatott be s arról a bíráló így szól: A pályamunka mindenestre bír a költészeti kellékek azon színezetével, melyekből lehet következtetni, hogy írójának mind belső természeti érzéke, mind verstani ismerete meg lehetős mértékben van. A költeményen átvonuló hangulat, bár a kifejezések nem mindenütt vannak eltalálva, olyan, mely az embert megkapja, s a színezés ereje néhol valóban kiváló. Hiánya az, hogy a külalak, nem felel meg a belső értéknek mindenütt, s technikájának hibái zavarják az összhangot. Mind e mellett, mivel a költeményen meleg érzés, sok helyen erőteljes színezés s az eszmemenetnek költőileg élénk lefolyása vonul végig, méltó, hogy szerzőjének a pályadíj kiadassék. — A jeligés levél szerint a szerző Szabó József 6-d osztályu tanuló.

A régi klasszikusok stadiumának előmozdítását, gyarapítását tartván tanári karunk a tudós irányu közép tanodák feladatának: hogy e célnak ifjaink körében eleget tegyen, a b. Szentkeszti-jutalomra e körből választott feladatot. Kivánta névszerint, hogy adassék hű s szép fordításban Cicero „De Oratore“ című retorikai művének az a szakasza, mely szól „De Actione“ (Lib. III. Cap. 41 — 60.) Pályamű kettő adatott be. Mind ketten igyekeznek az eredetinek értelmébe behatolni, s azt pár hely kivételével, el is találják. Nyelvök önálló magyar, ment minden latinosságtól, melytől még gyakorlottabb fordítók sem mindig tudnak megszabadulni. Hogy a nehezebb s commentatio-t szükségű, leginkább terjedtebb irodalomtörténeti ismereteket kívánó helyek nem mindig sikerültek a pályázóknak: azt a bíráló hiánynak tekinti ugyan, de nem olyannak, hogy azért az igyekezet becséből, mely mind a két munkán meglátszik, levonjon; sőt dicsérettel és méltánylással említi fel, hogy olyan nem könnyű nyelvezetű íróval, mint Cicero, megmérközni bátorságok volt. Összehasonlítván a két mű jelességeit és hiányait: egyáltalán különb-

nek egyiket a másik felett nem állítja, épen azért abban a véleményben van, hogy a jutalom osztassék meg a két-pályázó között egyenlően. S ez értelemben történvén a megállapodás: mind a két jeligés levél felbontatott, s azokból, mint nyertes pályázóké, Képesi Árpád és Ódor József I. bölcsészeti oszt. tanulók nevei tüntek ki.

A Kádár Mózsés-jutalomra a következő bölcsészeti kérdés adatott fel: Fejtsék ki a jellem mivolta s ennek vonatkozása a szabadakaratra és életbölcse ségre. A határnapig egy pályamunka adatott be; mely munkára megjegyzi ugyan a bíráló, hogy nem épen abból a szempontból indult ki az író a tárgyalásnál, mely a feladatnak intentiója volt: de hozzá teszi, hogy a mint saját szempontját kijelentette, az általa felfogott oldalról a jellem mivoltát sikerrel fejtegeti, úgy hogy nemcsak méltánylandónak tartja szorgalmát, ügyességét, hanem méltónak is arra, hogy a munkának a jutalom kiadassék. A jeligés levél felbontatván, ebből az tünt ki, hogy a mű szerzője Mándy Bertalan 2-d bölcsészeti oszt. tanuló.

Külső történeteinkre térvén át: első helyen is tudományos kincsünk tárházát könyvtárunkat és muzeumunkat említem fel. Százötvenévi gyarapodást jelenthetek be az 187⁶/₇. évről, melyhez a Magyar tudós Akadémián kívül, mely kiadványait ez évben is folytonosan megküldötte, a Franklin-társulat, Aigner és Lampel budapesti könyvárus urak, a kolozsvári tud. és budapesti műegyetem, a Máramaros szerkesztősége, a Természetvizsgálók Szigeten tartott XIX. nagygyűlésének elnöksége, továbbá Szaploneczay Sándor, Rényi József, Kovási Pál, Revicki Károly, Tamásfi Gyula, Szűk Sándor, Ódor József, Komáromi Ödön, Mándy Lajos, Törzsök Mihály urak, özv. Osváth Pálné urnő járultak becses adományokkal. Különösen kell megemlítenem özv. gr. Teleki Domokosné urhölgy megemlékezését, a ki néhai férje s tanintézetünk főgondnokának körajzu arcképét küldte meg emlékül és Csatáry József, egykori felügyelő-gondnokunk örököseinek azt a szí-

ves figyelmét, hogy néhai édes atyjok arcképét készítették el muzeumunk számára o l a j b a n, hogy legyen ez örök emlékeztető azokra a küzdelmes napokra, a melyekben ő, annyi szélvészek között, kormányozta intézetünk hajóját. Fogadják mindnyájan tanodánk nevében hálás köszönetemet.

És fogadják azok a nemes szentegyházak is, kik a szokásos ünnepi követségek útján gyakorolták jótékonyságaikat intézetünk szegényebb sorsu növendékeivel. Ez egyházak Sziget, Hosszumező, Técső, Visk, Huszt, Nagy-Szöllös, Halmi, F.-Almás, T.-Ujlak, T.-Ujhely, Mátyfalva, Bene Oroszi-Csetfalva, Udvari, Péterfalva-Tivadar, A.-Medgyes, T.-Váralja, Apa, Batiz-Lázári. Nemcsak az a másfélezer forint adomány kötelez le minket a hála e kijelentésére, melyben növendékeink részesültek, hanem az érdeklődésnek az a melege, mely élő tanubizonyosság arról, hogy a hitbuzgóság, mely az ősökkel egyházakat, iskolákat alapított, ma is lobog még annyi századok után is, e mind közönyösebbé váló időben, a maradék keblében, s annak hite, hogy míg a jótékonyságnak e napja fénylik és melegít, biztosítva van ugy az egyháznak mint a nevelésnek s e kettő által népünk szellemi haladásának szent ügye.

E helyen kell megemlékeznem csanálosi jegyző néhai Mezei Ferencz urról, a ki a mit életében világi szükségleteinek teljesítésétől megtakaríthatott szerény helyzetéhez képest, mindazoknak nagy részét ezelőtt 2 évvel történt elhalatkor az egyház és közoktatásügy oltárára tevén le, ez adományozottak közé tanintézetünket is oda foglalá, hagyván ennek 100 ftot. Bár mindannyian, a kik e tanoda emlőin nevelkedtek fel, csak ennyit is tegyenek: ugy a cseppekből előállana elvégre az a tenger, melynek az a rendeltetése, hogy gályákat hordjon. Legyen áldott emlékezete.

Volt alkalmam mult évi jelentésemben fölemlíteni, hogy a magyarországi jogakademiák uj szervezetet nyervén, közoktatási kormányunk ezzel együtt uj vizsgálati rendszert léptetett életbe. Azoknak a férfiaknak, a kiket e mi jogakademiánkhoz külső vizsgáló-bizottsági tagokul meg-

hivott volt, működési idejük lejárván, a most lefolyt év végén s még ezután tartandó vizsgálatokon leendő működésre, a tanárikar előterjesztése folytán, e következő tisztelt szakférfiakat kérte fel, u. m. Veréczy Lajos, Urányi Imre, Szabó József, dr. Mihályi János, Pásztor Dániel, Gál Sándor, ifj. Timár Pál, Jakab Péter, Szilágyi János, id. Héder János, Várady József, Kricsfalusy Vilmos, Jelenffy Kornél, Szabó János, dr. Dereano István és Várady Gábor urakat; közoktatási miniszterünk, a kik e megbizást szívesek is voltak elvállalni.

Most egy éve egy nagy névnek emlékezetével kapcsoltuk volt egybe zárünnepélyünket. E név a gr. Teleki Domokosé volt, lyceumunk majdnem 15 éven át főgondnokáé. A mily megdöbbentő volt a hír, mely nekünk halálát meghozta: oly méltó volt a kérdés mely mindnyájunknak ajkán lebegett: Ki lesz, a ki nyomába lépjen, a ki megüresedett székébe üljön, hogy méltóan tölthesse be a helyet, melyben ő annyira igaz gondviselője volt e tanintézet ügyeinek? Pártfogóságunk tagjai nem haboztak sokáig. Nem mentek messze keresni méltó utódot, hanem a kit nem csak jó tettei, hanem hivatalos viszonyai is hozzánk kapcsoltak már némileg, mint egyházkerületünk felügyelő-bizottságának egyik tagját, Tiszta Kálmán urat hívták meg a főgondnoki szék elfoglalására. Üdvözlöm én s üdvözli tudom, velem együtt minden barátja tanintézetünknek, a kinek keble ennek virágozásáért dobog, e választást. Az ő neve már magában biztosíték előzőleg is, hogy e tanoda ügye tiszta jó kezekre bízott; de még jobban erősödik e bizodalom, ha arra gondolok, hogy ő benne ugyanazon Teleki Domokos vére foly, a ki iránt mi a soha el nem enyésző tisztelet érzetével viseltetünk. Az lesz ő bizonynyal, mert a vér nem válhatik vízzé, nekünk, a ki volt, míg élt, nagy nevű bátyja; s bizonynyal szerencsésnek fogjuk mondhatni a napot, a mikor egyszerű hajlékunkban megjelenvén buzgó szívvel köszönhetjük őt, mondván: Isten hozott! Jöjjön is el az a nap mentül hamarább!

Bevégezván ekképen előterjesztésemet, nincs egyéb hátra, mint hogy megköszönjem a T. Gyülekezetnek most is tanusi-

tott érdeklődését tanintézetünk s ennek állapota iránt, titöle-
tek pedig, szeretett tanítványaink a lefolyt évben, búcsut ve-
gyek. Vigyen Isten benneteket a szüléi, rátok várakozó, ka-
rok közé, szerencsésen, vigyétek magatokkal a mi szeretet-
tünket, kísérjen az az örvendetes viszont-látásig.

De kísérjen titeket is, jogakadémiánk végzett pol-
gárai, a kik ez évvel tölünk, ez anyaiskolától, végkép
megváltok.

Az Isten vezéreljen jövő pályátok útain; s ha majd egy-
kor révpártot értek, ha kiköthettek abban a csendes révpárt-
ban, melyet saját otthonotoknak fogtok nevezhetni: te-
kintsetek vissza olykor-olykor e kis Athenaeum felé, mely
nektek második édes anyátok volt. Kölesey azt írta egyik köl-
teményében, hogy az embert két geniusz vezeti az élet röögös
határain, a remény s emlékezet. Válaszszátok ti ezek
közül az emlékezetet, s hadd legyen mienk a remény,
hogy e lelki viszony közöttünk és közöttetek nem szakad
meg soha.

Végezem szavaimat azzal a szent óhajtással: Isten óvja,
Isten védje e hazát; óvja védje e tanintézetet, hogy valamint
volt századokon keresztül öre és terjesztője a szellemi vilá-
gosodásnak, tudományos és erkölcsi művelődésnek, legyen az
ezután is sokáig, mindig, elfogyhatatlanul!

Szilágyi István.

III.

Szoboszlai Pap István véleménye a zsinattartásról.

Az osztrák vallás és közoktatásügyi minisztériumnak, a
magyarországi mindkét hitvallású evangélikus egyház szer-
vezetére vonatkozó azon ideiglenes rendeletében, amely 1854.
július 3-dikán kél, s mely hazánk katonai és polgári kor-
mányzója által az említett hónap 11-dik napján bocsáttatott
ki, azon nagyfontosságú ígéret tétetik, miszerént: „Legfel-
sőbb határozat következtében, a magyarországi mindkét evan-

gélíkus hitvallásuak az 1791. XXVI-dik törvénycikk 4. §-a szerént, egyházi ügyeiket illető legfelsőbb végleges határozat végett, még ez 1854-dik év folyamában ki fognak hallgattatni“.

A kihallgatás csakugyan megtörtént Bécsben, nem 1854-ben ugyan, hanem az azt követő 1855-dik évi Május 17-től Junius 18-dikáig. A miniszter általi felhívítás folytán megjelentek ott mint bizalmi férfiak, az evangélikusok közül Topercer, Osztrolucky, Pálffy és Kanya urak, akikhez Kuzmány bécsi hittanár is csatlakozott; a reformátusok közül Török Pál, Dr. Ferenczi és Szoboszlai Pap István, akikhez tartozott Szeremlei Gábor, akkor szinte bécsi hittanár is.

Ezen bizalmi férfiak tanácskozásainak igen érdekes és tanulságos, de a közönség előtt eddigelé merőben ösmertlen folyamát s különösen a Szoboszlai működését, a jövő évben, ha ugyan e folyóirattal együtt életben s erőben leszek s ha a körülmények egyébként is megengedendik, tüzetesen fogom ösmertetni. Épen napjainkban azonban különösen cél- és időszerűnek látszik előttem, Szoboszlainak a zsinat-tartásra vonatkozó véleményét egyelőre is megösmertetni.

Az osztrák kormány a Bécsbe felérkezett bizalmi férfiaknak, tanácskozási alapul oly egyházszervezeti tervet adott át, amelyben az egyház hatósági fokozatai a következők:

1. Egyes gyülekezet, presbyteriummal s nagyobb képviseleti gyűléssel.

2. Egyházmegye, képviseleti gyűléssel és konzisztoriummal.

3. Egyházkerület képviseleti gyűléssel és konzisztoriummal.

4. Császári királyi főkonzisztorium.

Ezen fokozatban tehát zsinat nem található, anyit azonban mégis mond arról az általános határozmányokat tartalmazó §-ok egyike a 8-dik, mintegy mellékesen, hogy a zsinatok tartása s az azokban hozandó határozatok érvénye, különleges fejedelmi jóváhagyástól függ.

Szoboszlai, mindjárt előlegesen tett magán jegyzeteiben világosan kifejti, hogy a zsinatot mint törvényhozó testületet már most oda kell tenni a fokozatos egyházi hatóságok közzé „minthogy az evangélikusokra nézve életfeltétel az, hogy dogmáikban, ritualéikban, igazgatási törvényeikben, csak megállapított szabályaik szerint tartandó zsinat tehet változtatást.” stb.

Az első ülés május 21-dikén tartatott s ez is miként a többi, Zimmermann miniszteri tanácsos elnöklete alatt. Az általános határozmányokról s némely fő elvekről volt szó. Mindjárt az első pontról, nézetem szerint szépen jellemzi Szoboszlait, a következő, általa feljegyzett adat: „Midőn efelett több oldalról nyilatkozatok történtek volna, német nyelven, én felszólltam magyarul ilyenformán.” stb. Véleményét röviden előadván, beszédét ezzel zárja be: „Bátor vagyok még, azon óhajtatomat hozni elő, hogy szent ügyeink nagy érdeke forogván itt fen és nekünk lelkiösmeretes öszinteséggel kelletvén nyilatkoznunk; hogy ezt kellőleg tehessük, szóljon mindenki azon nyelven, mely leginkább hatalmában van, németül, magyarul, latinul stb“. Jegyezzük meg pedig, hogy Szoboszlai teljesen birta a német nyelvet; ő volt az, aki még a tanácskozások megkezdése előtt, társai nevében, a minisztert ünnepélyesen szép német beszéddel üdvözlötte, s ugyan ilyennel búcsuzott el attól a tanácskozások végén — s egy saját maga által német nyelven fogalmazott emlékiratot nyújtott által annak. Ez csak mellékesan lett légyen itt megjegyezve, mint jellemző adat arra nézve, hogy Szoboszlai ezen korban, s amaz alkalommal is, mily indulattal viseltetett a magyar nyelv és nemzetiség iránt.

Ugyancsak az első ülésben, általában az egész törvénytervre tekintve, kifejti Szoboszlai, hogy azt, az egyházke-
rületekhez le kell küldeni, mert úgy kell azt tekinteni mint az 1791. XXVI. t. c. 4. §-sa alapján, a budai zsinat felterjesztett kánonaira adott választ „nehogy úgy láttassék, mintha egyházi törvényeket számunkra, mellőzésével

egyházi törvényhozásunknak, az állam főhatalom akarna adni s bennünket hatalomszóval rendezni. Így lehetnek csak s így lesznek megnyugtatta hitrokonaink, annyivalis inkább, mivel a törvényjavaslat előnkbe fog terjesztetni, (így olybávehető, mintha akkor a zsinatnak adatott volna ki.) E végpontot maga Szoboszlai tette zárjel közzé, mintha csak jelenteni akarná ezzel, hogy az idő rövidsége s más körülmények miatt, kellő átgondolás nélkül, csak úgy mellékesen vetette ezt ő oda.

Valóban e kis záradék, nagy és végzetes tévedést tartalmaz, oly tévedést, amelybe a bécsi kormány is, meglehet épen a Szoboszlai nyomán csakugyan beleesett, midőn 1856-ban a törvénytervet az egyházkerületekhez leküldvén, ezt olybá vette, mintha országos zsinathoz küldetett volna le. Ámde az egyházkerületek nem vették olybá, s mindkét felekezet részéről egyezőleg kimondották, hogy a magyar protestáns „világi férfiak és lelkészek azon köz megegyezésé”, amelytől feltételezi az 1791. XXVI. t. c. 4. §-a az egyházalkotmány létrehozását és megállapítását, épen nem az egyházkerületi gyűléseken, hanem csak országos zsinaton jöhet létre. Vóltaképen maga Szoboszlai is ezen meggyőződésben vólt: hiszen az imént maga világosan írta, igaz, hogy csak előleges magán jegyzeteiben: „az evangélikusokra nézve életfeltétel az, hogy igazgatási törvényeikben csak megállapított szabályaik szerint tartandó zsinat tehet változtatást”; azt pedig, hogy ő ezen alapelveket a köztanácskozások folyamán ama ponton is keresztül vinni nem próbálta, vagy egyszerűen feledékenységnek, vagy inkább annak kell tulajdonítanunk, mert Szoboszlai úgy gondolta, hogy azon alkalmakkal elég vólt csak addig is elmenni, ameddig ő, fentebb közlött nyilatkozataiban is, már elment. S valóban ha elgondoljuk, hogy Szoboszlai királyi tanácsos (százszorta többet jelentett ez a 40-es sőt 50-es években is, mint fájdalom! ma) emellett a kormány s maga a Fejedelem által is rendjelekkel és másként ismételve kitüntette s így lekötölezett ember vólt, s mégis épen Bécsben, nagy-

fontosságú alkalommal, ama körben, egy főfő kormányhivatalnok jelenlétében, kész és bátor volt úgy nyilatkozni, amint nemcsak az említett napon, hanem máskor is nyilatkozott: anyit legalább megengedhetünk, hogy egy elfogulatlanabb utókor, mindezekért az elismerés koszoruját fogja nyújtani Szoboszlai emlékezetének. Ő valóban, mélyen és igazán szeretete vallásunkat.

Azon tévedéstől pedig, amely nálunk az újabb időkben is felmerült és oly sok kellemetlen zajt okozott, mintha t. i. egész egyházunk felibe, egy rendelkezési hatalommal bíró országos egyházi főhatóságot, (ilyenforma lett volna a cs. k. főkonzisztórium is,) zsinat nélkül is fel lehetne állítani, vagyis, hogy egyházunk országos szervezete, habár csak rövid időre is, mintegy rendszeresen nélkülözze a zsinatot, — Szoboszlai, több társaival együtt, határozottan távol volt. Miután pedig, mind az egész bécsi tervezetből, mind különösen annak általános határozásaiából nyilván látható volt, hogy az osztrák kormány, a magyar protestáns egyház szervezetébe csakugyan nem akarja felvenni állandó és rendszeres tagozatul a zsinatot, vagy legalább nyílt kérdésül hagyta annak szükségét: Szoboszlai e tárgyra vonatkozólag, mindjárt az első tárgyalások alkalmával, ilyen előleges jegyzeteket tett:

„Kelljen-e zsinat? ez nem jöhet kérdésbe; mert akkor ez lehet első kérdés: legyen-e hitfelekezet, evangyéliumi egyház?“ Igen, más társaság törvény nélkül fen nem állhat. Kell tehát törvény; és így kell lenni törvényhozónak is. Már pedig az evangyéliumi egyház részére hitelveink szerint csak ez (t. i. zsinat) adhat törvényeket, neki lévén adva Jézus által a „potestas ecclesiastica“.

„Lám hiszen, magok az apostolok, birtak volna hatalommal a jeruzsálemi gyülekezetben legelőször felkerült kérdést eldönteni és e részben törvényt diktálni; mégsem tették ezt, hanem összehívták a sokaságot s a kérdést feltette Péter s azután Jakab apostol szava tetszett a sokaságnak“.

„Nincs, nem lehet erről kérdés. Nem is kell hogy legyen, merthiszen már az 1791. XXVI. t. cikkben is kivan mondva:

liberam fore etiam synodorum celebrationem. A jelenleg tárgyalt törvényjavaslatban is a 8-dik §. kétségkívülvé teszi a synodus tarthatását, csakhogy épen a XXVI. t. c. értelmében: Von der besonderen landesfürstlichen Genehmigung abhängig nyilvánítja ezt. Egyébiránt ugyanezen törvényjavaslat nem tárgyalja ex professo és részletesen a zsinattartás módját, teendőiről is röviden csak enyit mond: „Insofern sie (die Beschlüsse) sich auf die Abänderung oder Aufhebung bestehender oder auf die Einführung neuer Kirchengesetze beziehen“. E körülmény adott okot arra, miszerént közöttünk több részről nyilvánították az a kívánat, hogy vagy pótolassék ki most előre e törvényjavaslat egy a zsinattartásra vonatkozó részletes cikkel, vagy most csak anyi mondatván ki, hogy e tárgyról később fog részletes törvény alkottatni e mellett most csak azon, több oldalról nyilvánult óhajtat tárgyalassék, hogy a zsinattartás periodice, engedelemkérés nélkül szabaddá tétetessék“

„A főkérdés tehát itten, nem a zsinat szükségessége, hanem a körül forog, mi legyen óhajtandóbb és üdvösebb egyházunkra nézve, az-e hogy bizonytalan időre hagyassék a felmerülő szükséghez képest a zsinattartás, vagy pedig most a törvényben meghatározandó időszakokban (periodice) rendszeresen és szükségképen összejövendő legyen-e?“.

„Én, lelkem teljességéből ez utolsót óhajtom, pártolom. Igen, már csak azért is, mert nem képzelhetek oly esetet, hogy öt vagy hat év lefolyta alatt, ha nem is multhatatlan szükségessé, de célszerűvé ne legyen átnézni a törvényeket, megtekinteni azoknak a lefolyt idő alatti végrehajtását stb“.

„Anyivalinkább óhajtom pedig ezt, és üdvösnek tartom azon szempontból, mert nagy megnyugtató lesz, a hitrokokra nézve, tudni azt, hogy ekkor s ekkor bizonyosan összegyűlendő a zsinat, és ha találtatik hiány, akkor ki lesz igazítva“.

„Nincs nekem kétségem afelől, hogy midőn a muszka

birodalomban is, 1832. ólta évenként a zsinattartás meg van engedve, a mi magas kormányunk s maga legkegyelmesebb urunk Ő Felseége is, miután a kathólíka egyház irányában még a jus placeti is megszüntettetett, a reánk is törvényben kimondott egyenlőség nyomán s értelmében, nem ellenzendi részünkre a zsinattartásnak ily módoni szabadságát“.

„Én tehát azt óhajtom, hogy nyerhessük meg azt a szabadságot, melyszerint bizonyos időkben, nézetem szerint minden hatodik évben, a zsinat legfelsőbb engedelem kérése nélkül rendszeresen öszvejöhessen“.

Szoboszlai, amint naplójában megjegyzi, ezen jegyzetek szerint nyilatkozott az ügyről, az általános határozmányok tárgyalása alkalmával is. Midőn pedig később, különlegesen is tárgyalás alá jött a zsinat ügye, Szoboszlai következőleg nyilatkozott:

„Véteknek tartanám időt venni el azoknak ismételésével, mik már elébb nyilvánítottak általam azon kérdésre, kell-e nekünk zsinat és óhajtandó-e reánk nézve, hogy annak bizonyos időszakokbani tartása teljesen szabaddá tétessék reánk nézve?“.

„Kell-e nekünk zsinat? E kérdés egyre megy azzal, ha akarunk-e protestánsok lenni és maradni?“

„Óhajtandó-e a zsinatnak időszakonkénti szabad tartása? én erre mindig csak igennel felelhetek. Igy feleltem e kérdésre legelső ülésünkben, mindjárt a 10 első §. tárgyalásánál, amidőn velem öszhangzólag több oldalról is nyilvánított ugyan-e kívánat“.

„Ugyszintén nyilvánított ugyanakkor részemről is, több mások által is, hogy a csak periodice tartható s tartandó zsinat pótlékául, annak megbízása folytán, tartassék évenként a szuperintendentziák részéről egy köztanácskozás talán Synodal — Ausschuss (zsinati bizottság) név alatt, az akkor elősorolt indokokból és célokra“. stb. stb. —

Mellözve ez uttal, mint jelenleg célunkhoz nem tartozot,

a többi még ide vonatkozható adatokat, csak azt jegyzem még meg, hogy bár a zsinat-tartásra vonatkozólag törvényterv készítésére nézve más is tett kísérletet, elvégre mégis a Szoboszlai nyakában maradt az, és ő el is készítette a törvénytervet német nyelven.

Vége lehetetlen fel nem emlitenem, mint érdekes és jellemző dolgot, hogy Szoboszlai, kétségenkívül a zsinat feletti tárgyalások alkalmával, a zsinatról, a következő *N o t a - b e n e t* jegyzette fel egy lapra :

„Gregorius Nazianzenus dixit, Se fugere omnes conventus Episcoporum (talán lehet mondani a vegyesekre is) quia nullius unquam synodi bonum et felicem exitum viderit“.

„A dortrehti zsinatra 1618—1619, egy valaki ily distichont irt:

Quid synodus? nodus! Patrum chorus integer? aeger!
Conventus? ventus! Sessio? stramen! Amen.

„Azonban tisztelem én és óhajtom. Csakhogy világi indulatok letételével, mellékes érdekek, rend, rang stb. eltávolításával, különösen előjogok s uralkodásvagy távoltartásával. Evangyéliomi szellemtől, szeretettől áthatottan, egyedül Isten dicsősége, vallás, erkölcsiség, egyház érdeke iránti buzgalomtól égve lépjenek minden tagok, mindenkor a gyűlésterembe, s mint az összes egyház egy test a Jézusban és Jézusnak teste, úgy ők, mint az egyház egy részének képviselői, egy testnek nézzék magukat stb“.

„Meg kell tehát mintegy előre förödniök, hogy minden gyarlóságtól megtisztuljanak; megfürödniök nem földből ömlő vízben, hanem a jézusi szeretet szellemi, mennyei, sákramentomi szent fürdőjében. stb.

„Kellemetlen küzdés, valódi harc vala a budai zsinat. Mint ellenséges táborok, úgy álltak egymással szemben egyházi és világi rend; tiszteletlen nevekkel (k e n d) illeték egymást, kiméletlen szemrehányásokkal stb“.

Az előzmények okozhatták ezt. *Intra muros peccatum est et extra.*

Szoboszlai tehát, mint a közlöttékből is látszik, egyházunk evangyéliomi protestáns jellemének fentartása, szabad-

sága, jólléte, virágzása és célszerű fejlődése érdekében, elmulthatlanul szükségesnek vélte az országos zsinatok rendszeres tartását. Igen helyesen! Így vélekednek e részben, kivált az újabb időkben, igenszámos külföldi protestáns tudósok és más egyházi tekintélyek is. Nekünk is, előbb avagy később, be kell tehát mennünk abba a zsinatba, nem a nagy dobbal és muzska vagy török muzsikával ugyan, hanem kellő előkészülettel és olyan indulattal, melyet fentebb Szoboszlai is rajzolt.

Debrecen, 1877. Oktob. 4.

Révész Imre. 1)

Egyháztörténelmi tárca.

I.

Váczai András szoboszlai pap és esperest Módra Miklós gonosztévő ügyében a szentmihályi hajdúk hadnagyához. 1643. april. 26.

Köröszyéni szolgálatomnak ajánlása után kívánok az úr Isten-től kegyelmednek tisztességes tanácsával és várasával minden jókat, jó szerencsés egészséget, — békeséges megmaradást minden idvesség jókat. Az minémü törvényt tanúival Módra Miklós felől kegyelmed én hozzám küldött vala, én uram azt el nem siketeltem félvén az én Istenemet s az ő szentségét böcsülvén. Pocsajban tisztartó uramnak irtam felöle s a törvényt is elküldöttem. Mivel penig Módra a hajdúszeren lakott Pocsajban ő kegyelme tisztartó uram mindjárt hozzá nem nyult, hanem pocsaji hadnagy uramnak parancsolt és mindjárt Módra Miklóst megfogták és a mint a pocsaji hadnagy uram követe jelenté vasban is verték s mit irjon ő kegyelme hadnagy uram im levelemben includálván kegyelmednek küldöttem s kegyelmedet az Istenre s az ő szentséges dicsőségére intem, kegyelmedet az Isten dicsőssége mellett

1) Sietek megjegyezni, habár csak mellékesen is ez alkalommal, hogy a konvent és zsinattartás ügyében egyházi lapjaink s két egyházkerületi jegyzőkönyv némely pontjaira bizonyos észrevételeket kellett volna tennem, ha legalább egyideig részemről minden olyat eltávolítandónak nem tartottam volna, ami csak a fenálló bizalmatlanság és vizsály növelésére lett volna alkalmas. Ne gondolja tehát a tisztelt olvasó, hogy azért hallgattam, mert teljességgel nem láttam okot a szólásra, vagy a mondottakat mind helyeslem s Isten tudja, miféle titkos és mellékes érdekek is forognak előttem. Majd eljő az alkalmas idő s talán nem sokára, amidőn tüzetesen szólni fogok s vajha szólanának minél többen azok közül, akik egyházunk közjavát óhajtják. R. I.

támadjon ki, mert a föld nemcsak az emberek rettegik, rettegi azt a rettenetességet, melyet talán még ő magok az ördög is nem mernek mondani. Melyben ha kegyelmetek megcsügged az nagy Isten ellen az ő igaz anyaszentegyháza ellen az országnak usualis törvénye ellen vét kegyelmetek, hanem lásson dolgához kegyelmetek s állja meg a nagy Istennek hosszúját kegyelmetek. Éltesse az úr Isten kegyelmeteket Ex Szoboszló 26. April Ao 1643.

Kegyelmeteknek jó akarója Jézusban attyafia. Váczi András szoboszlai praedicator és az ecclesiának seniora.

(Külczim) Nobili ae Egregio Dno, Stephano Kis, Nobilium Hajdonum Szent-Mihályi — ensium Ductori, eidemque Subjectorum Hajdonum Nobilium, cum amplissimo, ejusdem Szent-Mihályiensi senatu. Dnis mihi honorandissimis. Cito, Citius, Citissime. — (Eredetije a magy. kir. kam. levéltárban.)

Közli Szilágyi Sándor.

2.

Fodor János ref. lelkész önéletrajza a mult század közepéről.

(Folytatás.)

(A legközelebb közlöttek után a kéziratban egypár levél hiányzik.)

A faktum után egy esztendővel s három hónappal tudtára esvén a dolog, ugyancsak becítála Debrecenbe a kardinálisok eleibe; depositiót kezdenek vala ellenem pronuciálni; midőn azt objiciáltam volna, már az a causa se pialtatott még akkor, mikor esett, ez előtt egy esztendővel s három hónappal; a tanács előtt megbékéltettem az ingrata personával. Csak anyi hatalmat sem adott a Krisztus a maga szolgálainak, hogy egy rossz embert megbüntethessünk, ha vétkeznek? nyomorult hivatal ez a miénk. Én efféle dolgot kgltekhez hasonló papoktúl is láttam, hogy cselekedtenek. Ő engemet nem tartott papjának (in es nempe facto quo me graviter laeserat) én is jure talionis jól cselekedtem, hogy őt hallgatónak nem agnoskáltam; hivattam magamhoz kétszer is egyházfű által; jöjjön hozzám, békéljen meg velem, különben fel nem adom neki az Ur-vacsoráját. E pedig lőtt kommnio előtt való nap; de ő vakmerőségre vetette magát, kompárealt a szent asztalnál. Valjon az egy fogyatkozásom elrontja-e minden eddig való jó cselekedemet? Én a kánonokat soha nem láttam. Mindezeknek a mentségeimnek haszna semmi nem volt Szódi István és kardinális társai előtt. Parancsolták, meg kellett követnem a hallgatómat s egy atyjafiát; kiért is azt kívántam, hogy Isten Szódi uramnak és társainak légyen bírása vagy a másikon.

Második alkalmatossága ennél nagyobb, esperest, Szódi Istvánnak, melyszerint ártani kívánt együgyü személyemnek, adá elő

magát ugyan Monostor Pályiban anno 1742. A dolognak csak sarkát írom le. 1-ször. Nagy veszekedés esett János fiam és vöm között. 2-szor. A vöm atyja Kováts Gergely be méne Debrecenbe Szódi Istvánhoz panaszra, tábla szappannal és más ajándékokkal, az esperes, felperesnek törvényt tett mindjárt és a törvényt executión kezdvén, fiamat kézbe adá, hogy szabadossan fogják meg. 3. Megfogák a fiamat és inkaptiválák, nehezen tudáni szabadítani, vérbírságot fizetvén, kezeseket állítván. 4. Az esperes magamat is citála általam ad reddendam rationem de tumultu in Parochia excitato. Minek előtte compareáltam volna, megírom Szódi Istvánnak az egész históriát igazán 5. Megharaguvék rám Szódi István, hogy tévelygésit szemére hánytam levelemben tudniillik felperesnek miért tett törvényt? Miért adta kézbe fiamat ad primam instantia adversae partis? Miért kezdette a törvényt executión? Miért adta ki fiamat idegen bíró kezébe, pápista orosz tisztartók hatalmába? holott ő kegyelme volna bíránk? Miért nem fogja pártját a parochiának, annak szabadságát miért nem tueálja, holott nem az én fiam ment ő reájok; hanem a Kováts Gergely fiai jöttek mi reánk. Hacsak így fogják pártunkat a mi esperesink, jobb gulyássá lenni, mint prédikátorrá. — Ezért a kérelemért megfoszta Szódi István a papságtúl. — Ugy voltam aztán ekklesia nélkül majd másfél esztendeig. Elmene az hirem, hogy veszekedő és esperesimet nem becsülő ember vagyok, de kánonok kezem közt nem lévén, nem tudtam, hogy a mi esperesink pápák és nem szabad nékiek semmi bűnököt szemre háyni; hanem az ideig örökké úgy hallottam és olvastam a reformáta anyaszentegyházban, hogy mindnyájan egyenlők vagyunk, másoktól is láttam, hogy az espereseknek meg merték mondani és írni az igazságot; én is azt tudtam az ideig, hogy prédikátorok vagyunk és Krisztus szolgálói, szabad akár kinek igazat mondani. Akkor tudám meg, hogy az espereseink pápák; az assesorok kardinálisok; mi pedig gregarius prédikátorok nékiek szolgálói vagyunk; a papok, acqualitassáruul való tudomány nem egyéb köztünk fabulánál és az egész dolog csak eddig vagyon: igazság a bírság, de ha rád iszszák nem igazság. Mondj igazat s betörök a fejed. Eddig és ezekben szomorított Isten.

Vigasztalt pedig ő Felsege a következő dolgokban Püspök uramhoz menvén panaszra tudniillik Zoványi György uramhoz, Zilah városába (kinél több igaz bírót nem igen láttam a reformátusok között; valamiképpen az én lelkem diktálta, hogy és miképpen kellett volna velem bánni fiam veszekedésének dolgában, minden cirkumstán-tiákra nézve úgy ítél s úgy szóllott) örültem, hogy engem megigazitott, irt is mellettem Szódi uramnak s a debreceni kollégátusnak. De ekklesiák ugyancsak nem adának; hanem Püspök uram második levelére

(kiért másodszer kellett Ziláh-ra fáradnom, mert nem vettem volt eszemben először, hogy a papságot lehúzták róllam; hanem azt gondoltam, hogy csak kenyeremtől fosztottak meg) megadák valami nehezen a reasumptiót.

R á t z - B ö s z ö r m é n y b e recipialvan magamat tiszt. N á n á s i J ó z s e f komám uramnak sok rendbeli véllem közöltt szép jó akarata által megkönnyebíté Isten számkivetésemnek terhét.

Az Ur fizesse meg ő kegyelmének mind e világon, mind ama napon. Tiszt. H a b o k a i M á r t o n akkori böszörményi schola mester uram hozzám megmutatott szép atyafiságos grátiáját is ne felejtse el Isten; hogy Mária leányomat tisztességesen el prédikállá ingyen, minden fizetés nélkül. Erzsók leányomat pedig azelőtt egynehány napokkal tiszt. n á m uram.

S z i l á g y i M á r t o n debreceni professor, tandem aliquando öszvebeszélvén Szódi Istvánnal, behívának Debrecenbe Anno 1743. és offerálák a M i h á l y d i ekklesiát. Köszöntem is, nem is, bánván, hogy a N y i r b e küldenek s jobb ekklesiára nem méltóztatnak; hanem a t ó t i ekklesiának követivel, hat előkelő emberekkel, öszvetalálkozván a kollegium kapujában, megalkuvám velök és elmenék Tótiba, a feljebb megmondott modalitás szerint, örömet kívánván traktust változtatni, mivel hogy félek vala a Szódi István haragjátul már nótátus ember lévén elötök s tapasztalván kegyetlenségeket Adtanak mindazáltal komvendatoriát, melyet is irt vala Komáromi Mihály uram; de ott is abban olyan egy terminus vala feltéve, avagy olyan qualificatio melyből az okos ember eszében vehette, hogy csak tudományomrul dicsértenek; nem erkölcsömrül; allattomban való nota bénét és nehézséget tartván ellenem azokért, a miket cselekedtem vala ellenek, tud. ill. hogy hetedik ekklesia angyalinak mondtam ő kegyelmeket és publice egyszer is, másszor is szóllottam az ő kegyelmök hibái ellen, Hogy a fiam veszekedéséről irt levelemben Szódi uram hibáit, bizony gonoszságit exprobráltam. Hogy a mint ő kegyelmök kívánják vala, bünömet nem agnoscaitam, ő kegyelmekét még nem követtem (lelkem esméreti ellen) hanem panasza mentem püspök uramhoz és kétszer ő kegyelmének cselekedetével ellenkező intimatumot (bizony nem komissiót; mert mi nállunk a p ü s p ö k s é g nem egyéb; hanem csak titulus sine vituló) hoztam Debrecenbe 4. Hogy S o m l y ó n C s i d e r Pálnál megszállván és ottan hálván, sokat beszéllettem per confidentiam a mostan a. sz. háznak előljáróinak naevusi ellen; melyet is C s i d e r Pál a gonosz ember megirt Szódi uramnak és elárult. Hogy Szódi uramnak mondtam: akkor adjon kegyelmetek ekklesiát, mikor én kérek, ha így bánik kegyelmetek velem, és soha feléjek nem mentem; mert azt mondván Jónás vagyok.

Második traktusom tehát innen a Tiszán lőn az é r m e l l é k i trak-

tus; melynek esperesse akkor vala tiszteletes Oroszi István uram, előttem való tóti predikátor; és kegyelmének successora volt Enyedi Mihály uram, kiknek inspectiójok alatt is ugyan csak azt cselekedte Isten velem amit eddig tudnillik sokképen megszorított. Megenyhitette bánatimat, hogy kétségbe ne essem s valami gonoszra ki ne fakadjak.

Traktusomnak változtatásával és Sződi István pálcája alól való kimenetelemmel azt gondolom vala, hogy immár, megszabadulok vala az ódium theologicumtól, a rabie theologorum; de megcsalatkoztam reménységemben; mert utánam jöve a rosz hir; mintha tud. ill. esperesimet nem becsüllő; hanem veszekedő ember volnék, emellett tiszt esperes Oroszi István uram, bánta bemeneteletem, és csak kénytelenségből adott konzensust; ezekrenézve alattomban subornálá Csider Pált a schola mesteremet, hogy a miket nem szeret tanításimban, notálgassa s írja fel, mivel nem tagadhatom, hogy már akkor is a közönségesebb telemmel ellenkező némely gondolatok voltak elmémben, melyekről is valami óvást és tapogatva merészeltém néha valamit szólni publice. Csider, mint hűséges szolga, eljárt a parancsolatban. Csakhamar kinyilatkozték a dolog. Látván az ekklésia, hogy a papjának nincsen békessége; mert cirkálók vadnak utána, lárma lön az ekklésiában. Csider, mint afféle tűz támasztó proscribáltaték. Azonban az esperes is Mitskére viteték Tótiból és két három holnapok alatt meghala ottan. Én pedig Isten kegyelmességéből egy kis békességre s becsületre kapék vagy három esztendeig. Tiszt. Enyedi Mihály uram seniorságában.

Ismét kezdé gerjedezni személyem ellen az elaludt tűz a közmondás szerint *Nunquam bella piis nunquam certamina desunt; sed quocum certet mens pia semper habet.* Jóllehet immár a negyedik esztendőre megmarasztott vala az ekklésia; még is valami titkos antagonistáim köbölküti gyűlésben beadtak holmi vádakat ellenem, mind tudományomnak némely részei ellen, mind pedig holmi mendemondából állókat. Én jól látván a traktus akarátját; kerek választ adtam, hogy a vallást nem szemeten kaptam; hanem Istentől tanultam; ha valaki refutálja az én szentenziámat, a lábát is megcsókolom, de hogy a lelkünk esméretin uralkodjék valaki azt mimódon vehetjük fel. Hát nem szabad a szentirást prédikálni? Én már vén ember vagyok; új vallást nem tanulhatok, hanem ha valaki convinkál, ha bolondozom, Istenért bolondozom. A mi nézi a dorgálásokat, abban is tisztelem követem; én bizony a nagy bünösöket és megtérni nem akarókat ördögnek, disznónak, kutyának mondom, valámig Krisztus szolgálja lések. Ha nem akar kegyelmetek tolerálni, deponáljon kegyelmetek; mindazáltal apellálok tiszteletes püspök uram székire s ítéletire. Akkori dolgomnak elön vége, hogy mivel az ekklésia megmarasztott vala meghagyanak a papok abban az esztendőben is Tótiban. De megparan-

csolák a vádolóimnak, hogy valamiket tanításimban nem szeretnek, mindeket felírjanak és a következő esztendőben leendő gyűlésben produkálják. Így töltém el Tótiban a negyedik esztendőt. Tudtam, hogy irkálnak utánnam s nem azért járnak a templomba, hogy tőlem tanuljanak, hanem hogy oly beszédeket kaphassanak ki szájambul, melylyekkel osztán vádolhassanak mint a phariseusok cselekvének Krisztus urunkkal. Tanítóink egy sincsen, ítélő bíránk pedig igen sok. Oh nagy veszettség! Isten azért állított elő bennünket, hogy másokat tanítsunk; de ime hallgatóink tanítanak minket! Visszafordult világ! A lovak ülnek hintóban nagy szekérben és az emberek huzzák a szekeret. Az emberek emelik hátakon és vállakon a paripákat.

Lángot vete esztendő mulva az eddig füstölgő és lassan-lassan geredező tűz. Megmarasztott ugyan az ekklésia, mondották némelyek a marasztaló bírák között, hogy nem csak egy esztendeig, hanem holtig is marasztják együgyü személyemet; kezet adtam, megmaradtam; a hálaadó vendégséget ellaktuk A visitatio is tisztességesen megkészüle. Semmi legkisebb vádat sem adának be ellenem a szegény bírák, ebédhez készülünk vala. Hát ihon jön ellenem két nemes ember, harmadik a schola mester; megértvén a dolgot, hogy megmaradtam, kezdének resentálni, mint a Jézus Krisztust a hamis tanúk és a zsidók vádolni, összekapának a bírákkal; egynehány heterodoxa sententiakkal terhelék szegény fejemet; nagy zendülés, mocskolódás támad a paróchialis házban. Kapa az esperes, régtől fogva kívánt és várva várt alkalmatosságon, — intimálá antagonistáimnak, készítsék el a vádat hozzák el A s z s z o n y v á s á r i gyűlésre. Mely meg is lett és ottan megbüntete az Assesoriasedes curator Dobozi Mihály és társa Félegyházi Ferenc uram praesentiajában; nem használván a protestatio, püspökre való apellatio s. a. t. Mint haeterodoxus depositióra ítéltetém; mint fellyebb megírtam.

Megjegyzem itten ennek a törvénytételnek: 1. Alkalmatosság szerint való okait az ellenem beadatott vádatokat. 2. Törvénytelenységét. 3. Kimenetelit. A mi az elsőt illeti hosszú lajstromot irtak volt ellenim. Ha Isten kezemhez viszatériti elfoglalt írásimat ottan megláthatni mind a vádatokat, mind pedig a rájuk adott feleletet; mostan ezek jutnak eszemben. 1. Hogy a fiu Istennek Atya Istentül való születését Röél módjára magyarázom. 2. Hogy a Szent Lélek ur Istent az Atya és Fiu Isten szolgájának mondtam lenni. 3. Ha Adám atyánk nem vétkezett volna, a szt. háromságnak a titka soha az emberi nemzetnek ki nem jelentetett volna sem pedig mennyországba soha csak egy ember sem ment volna lakni; hanem e földön maradtunk volna mind örökké. 4. Urunk Krisztus lelki testben támadott fel, bemehetett a tanítványokhoz a házba, ha az ajtók bé voltak is zárattatva. Mi is az itéletkor olyan tésztben támadunk fel. 5. Az özönvízben senki idvességét nem talál egyebütt,

hanem csak a bárkában. 6. Urunk Krisztus amaz három kísértetnek alkalmatosságával, sőt a 40 napig tartó böjtölésnek ideje alatt jó angyalnak gondolta és hitte az ő vele társalkodó ördögöt; hanem a 3-dik és utolsó kísértetben esmérte meg és mindgyárt elüzte magátul ezt mondván: Távozzál el tőlem, most látom, hogy ördög vagy. 7. A napkeleti bölcsek nem Betlehemben találták meg a született Jézust a 40 napok alatt, hanem Názáretben a születés után, mintegy két esztendővel. 8. Ez a világ hét ezer esztendeig tart 9. Mintha azt tanítottam volna, szabad néha hazudni; sőt hamissan is esküdni, ha atyáinkat, anyáinkat, fiainkat, leányainkat kellene az haláltól szabadítani. 10. A protestánsok ekklesiáján kívül keressen idvességet a ki találhat; de én nem találok a tellyes sz. irásban. A vádagnak több része csak abbul állott, hogy ez vagy amaz embernek ezt vagy amazt mondtam. — publice vagy privatim.

Ezekért ítéltetém depositióra Mely törvénytételnek törvénytelen-sége ilyen és ezekhez hasonló cirkumstantiákban nyilatkoznék ki, ha én is törvényre citálhatnám az én bíráimat. 1. Protestáltam gyűlésben, hogy a vádagnak fele is hamisság adjanak inquisitorokat, doceálok. Hogy merik a predikátort hamissan bevádolni? Én azért satisfactiót kívánok. Azt felelte kurátor Dobozi Mihály uram, hogy inkább az anya sz. egyház kívánna tőlem satisfactiót, hogy miért szerzek botránykozást efféle paradoxa sententiákkal. Hiába mentegtettem magamat, hogy a miket én prédikáltam, azok mind igazak. 2. Püspökre apelláltam. Semmit nem ért. 3. Ajánlottam magamat az engedelemre, hogy ha immár így vagyok a dolog, a napot is megtagadom az egen tündökleni. Ennek sem volt haszna. 4. Püspökre mentem, hoztam nihilitiót, hagyjanak békét, hadd lakjam, ha az ekklesia megmarasztott, nem kell arra a papkergető három emberre hajtani. Az ekklesia második levelet is hozott püspök uramtul; nem volt haszna semminek. 5. Kurrenst folytatott az esperes a traktusban, adjanak voxot a papok, maradhatók e Tótiban vagy nem, olyan ravaszul ugyan és istentelenül, hogy a kiket gondolt az esküdt papok közül, hogy netalán mellém szólnak, azokba az ekklesiákba nem dirigálta a kurrenset; affelől ugyan csak a papok majd mindnyájan mellém voxoltak, azokon kívül, a kik az assesorok közül a gyűlésen engemet csupa vádra haeterodoxusnak ítéltenek vala. De az ellenem megkeményedett esperes ezzel sem gondolt; hanem Vátzi uramat, mostani tóti predikátort, rám küldötte per vim et fortia, a földes urat e mellett kétszer is requirálván és urgeálván, hogy engemet hajtson ki Tótibul és Vátzi uramat acceptalja. Mely osztán sok disputatio után meg is lett. Mert noha az ekklesia és a bírák szentül szembe mondták Vátzi uramnak: „ki hívta ide kegyelmed? a mely uton ide jött kegyelmed, azon az uton, vissza is mehet; de a földes ur Baranyi Gábor uram erővel, hata-

Tommal rám parancsola, hogy mennek ki a parókhíából; mert ha nem cselekszem, ötlet segélye, majd kihányat. Ez lett vége Tóti prédikátorságomnak. Betelék az Enyedi Mihály kívánsága. Mert vocatió est penes ecclesiam. Ez az egyik kánonok. De valamikor az én dolgaim folynak; mindezt mind a több kánonokat egy cseppig elforgatták az esperesek.

Ugyanis a mi nézi a prédikátornak haeterodoxiával való vádoltatását az ekklesiától; ebben a kausában avagy a kásusban ilyen szent és igaz kánont csináltak vala ami atyáink; hogy azok az új tudományok publice megvizsgáltassanak, püspökök, esperesek, professorok előtt és ha a szent írással egyezőknek találtak vala vegye be az Aszház. De az én új tudományomat senki nem vizsgálja, ha ugyan szentlélek diktálási-é, vagy csak az én költeményim? Azért valamit az esperesek velem cselekedtek eleitől fogva; nem egyéb; hanem istentelenség és lelki esméreten való uralkodás, mint volt hajdan a dolog a reformatió előtt való időkben. Ha én idvezülök, bezzeg én velem menyországban együtt nem lesznek, valamig nekem satisfactio nem adatik. Oka ez; mert menyországban harag nincsen; azért valakik e világon egymással meg nem békélnek; hanem a más világra viszik a nehézséget Isten és Krisztus eleibe; mindaddig együtt nem lehetnek vala, meddig a megbántatott személynek nehézsége el nem vétetik. E szerint vagy kárhozni kell annak, a ki oka és szerzője volt ezen a világon a háboruságnak, vagy pedig purgatorium vagy on, akár — mondjuk — ideig való büntetés; az holott megfizethet a vétkező személy a megbántott személynek. És hogy ez így legyen, hogy sok ezer emberek aránt, kik e világon némi-nemű igazságnak színe alatt egymással haragban voltak, oly bizonynyal hiszem, mint azt, hogy Krisztus igaz bíró. — Láss erről Pál deák, az én erettnökségeim között és te neked a többi között azt hagyom a testamentomban: Ne fogjad pártját a hamisnak, hanem az igaznak. Ne mondjad azt, apám kárhozott el; miért nem bocsátott meg felebarátjának; mert ha tudnám, hogy felöllem így ítélsz, tégedet is a bíró eleibe citálnálak, és semmiképen együtt nem lehetnénk Isten országában mindaddig, valamig a közöttünk való dissensio és harag nem találtak. Rövideden azért azt felelem most: Némely felebarátimnak nem bocsátottam meg ezen a világon — Miért? azért, mert nem követtek meg; bűnöket nem agnoscáltak; nem tettek satisfakciót. A Krisztus pedig az ilyenekkel parancsolja, hogy megbéküljünk és nékiek megengedjük vétkeiket. — Vide Luc. 17. Másként a megnyomorított özvegyek, árvák kárhoznának el. De a mi tanítóink a vastag tudatlanság miatt sokszor bolondul magyarázták a szentírásokat.

Világosan kitetszik, hogy én az erettnökséggel való vádoltatásnak is nyomoruságába azért estem, hogy a kánonokat tóti prédikátor-

ságban is nem láttam vala és soha csak mag sem gondoltam s kérdezőre nem vettem, hogy mi köztünk nem szabad igazat mondani és a szentírásokat igazán magyarázni. Azért is ebben a kausában Krisztus Jézus eleibe viendő, hatodik nehézségem és panaszzom bírám ellen az léssen, hogy a szentírást kezemből kivették és magyarázni nem hagyják. Mutathatok sok száz szentírásbeli helyeket, hogy ha azokat igazán kezdjük magyarázni mindjárt eretnekek lészünk. Hetedik panaszzom ez, hogy három ántagonistáim akarátja többet ponderált bírám előtt; mint az egész ekklésia akarátja és marasztása. De a mi bírám előtt a *fide fragium* nem bűn, a pap kergetés nem bűn, a marasztásnak felbontása semmi és csak anyit téssen, mintha valaki a kondással való alkuvást bontaná fel; holott csak ez is fertelmes bűn volna. — A mi nézi az objektiót, hogy haeterodoxus vagyok; e léssen a felelet a Jézus Krisztus előtt. 1. Senki nem konvinkált — Isten igazságáért büntettek. 2. Hallgatásra köteleztem magamat. 3. Püspök kommissiójára nem hajtottak. *Veni veni Domine Jesu!* Egy tanító sem találtaik. — Valamenyin vagyunk hatalmas jó bírák vagyunk mindnyájan az igaz atyafi ellen

De ezeken kívül objiciálhatjuk mi megnyomorított személyek a mi bírámknak az égre kiáltó nagy kegyetlenséget a büntetésben. Valjon miképen adnak arról is számot a bírók Jézus Krisztus előtt? Mikor heterodoxus nevet költenek reánk; már a nem egyéb; hanem gyilkosság, éppen megölnek bennünket; mintha latornak, gyilkosnak, boszorkánynak mondanának; olyan igaz tudományu tanítók volnánk is, mint az apostolok közzül egyik; de a gonosz nevezet reánk ragad, heltünkig eretneknek tartatunk. Közöséges helyen megpirogattatni valyon nem volna e elegendő büntetés; kiváltképen a vén orcáknak. Tisztünkül becsületünkül megfosztatni, ez is halál. Reversalist adni, hogy többé a szentírást ne prédikáljuk, ez is halál. Valahányszor ez vagy amaz Szt. írásbeli helyekről elmélkedünk, melyekben az eretnekség gondoltatik lenni; mi pedig látjuk az igazságot még sem merjük kimondani, ez is mindannyiszor való halál, s bírám ellen való bosszankodás. Annyi fizetésünkül fosztatunk meg néha, hogyha tatár rabjai volnánk, attól is megszabadulhatnánk véle. Minekutána kihajtatánk az ekklésiákbul, nem gondolnak vele bírám; akárhogy éljünk, akár kapálni, akár koldulni menjünk feles cselédeinkkel együtt. Valjon a pogányok, törökök, tatárok mivelnek ilyen szörnyű nagy kegyetlenséget a magok papjaikkal? Éppen nem hiszem Bezzeg a mi papjainkban betelnek a sarkásuusok. *Odiu Theologicum! Dne defende me arabie Theologorum.* De talán a kegyetlenség sem bűn a mi papjaink előtt?!

A mit 3-szor feltettem vala tudniillik az asszony vásári ellenem tett törvénynek kimenetelét; azt is immár alkalmasint megirtam; tudni-

illik: Esztendeig vakántziában való lételemet. Esztendő mulva való re-assumáltatásomat. K ö l y i ecclésiába való ordináltatásomat oly konditíóval, hogy többé mig élek új tudományt nem hirdetek, hanem én is csak azt mondom a mit a többi pap. Immár ottan való állapotomat a mi védi olyan állapottal, ha csekély volt is, és nagyobbra Isten nem méltóztatott, megelégedtem volna holtam napjáig, de ottan is negyedik ötödik esztendőben megbontá az örldög békességem t. Hatodik esztendőmet is bétöltvén, tovább nem szenyvedének a bírák, hanem kitudának valami hazug és semmi praetextus alatt, mintha fiam és Éva leányom valami fajtalanságra gerjedező személyek vólnának. Mely gyalázatomat Isten fordítsa a fejekre a másvilágon, ha én e világon bosszút nem állhatok. Az esperes szántsándékkal kirekeszte a traktusból. Azonban rabságra juta igyem.

Váradí rabságomnak igaz deklarátíója ebben vagyon: Mivel hogy nem kevésé fáj a lelkem bírám ellen azért, hogy engemet eretnekké tettek közönséges gyűlésben, ki magamnál igazabb orthodoxust nem hiszek lenni az egész világon. Nem bölcsességemmel dicsekedem; mint esperes Enyedi Mihály uram mérges bosszuságból, Tótiban objicialja vala; hanem csak a reformáta vallásban való erőségemmel (Isten kegyelméből) azt mondom ma is fáj a lelkem a bírám ellen valamig a bíró a más világon nem orvosolja. Ahhoz képest kóji predikátorságomban immár csendes élménél lévén, pennára vetém kezemet és a szent lélek ur Istennek segítségül való hívásával megpróbálám tehetségemet, ha ugyan tévelygő ember vagyok-é, azokban a sententiákban, melyeket tóti antagonistaim ellenem igazán irtak vala. Mindeneket kidolgoztam Isten nevében és úgy találtam, hogy az adversariusim tévelyegnek és hazudnak, nem én és a kik vélem értenek. Totum mondum pronoo ut me refutent; uti certe eo scopo scripsi omnia qua scripsi.

Nem engedte Isten, hogy én az én éretnekségimet professorok kezébe adjam a megcáfolásra, hanem római uraimék kezébe adá Isten és a felséges királyné asszony kezébe, ilyen formában tudniillik: Kójon laktomban diószegi prédikátor tiszt. Földesi István uram elkérte vala tőlem olvasni eretnekségeimnek egy darabját; scilicet de generatione filii a Patre el vitte ő kegyelme házunktól, a másik télen anno 1753. — úgy vagyon tudtomra, — hogy Debreceeni János, kóji antecessorom ellopta tiszt. Földesi István uram thekájából s ide Váradra hozta az ellenkező attyafiai kezébe; először Diaconus uram kezébe; azután püspök uram kezébe; oly reménység alatt, hogy engemet mindjárt fognak és hoznak Varádra; ő pedig helyembe marad Kójon mivelhogy vakántiában ottan kommorál vala. Váradí püspök méltóságos Forgács Pál uram felküldé Bécsbe.

Bécsből a felséges királyné asszonytul parancsolat jöve nemes

Bihar vármegyére kétszer is, hogy engemet ad reddendam rationem citáljanak, examináljanak, deliberáljanak is; de az executiót ő felségétől várják, citaltatám is ad diem 8-vam maji ide Váradra Anno 1754.

Kompareáltam ad terminum. Beadtam az apologiát, meghallgatták, elolvasták, leírták, censeálták két izben is, minden kérdésekre igazán megfelelttem. Ezek voltak apologiámnak punktumi. Nem én költöttem azt a tudományt, hanem Röél. — Onnan lejött Magyarországbán. — Minket arra tanítottak ifjuságunkban, de már most tilalomban vagyon közöttünk. 2. Meglakoltam érettök ezelőtt 7 esztendőekkel, tisztentül megfosztattam egy egész esztendeig. 3. Reversálist adtam, hogy többé sem azt a tudományt sem egyéb ujságokat nem prédikállok. 4. Leírtam mindazátal, ha talán valaki refutálhatná és engemet, ha tévelygek, mind abbul a tévelygésből, mind a többiből gyógyítana. De az elmúlt, — mivel-hogy írásomnak egy darabja nagyságtok, kegyelmetek kezébe akadt.

Eretnekségemnek több részeit is parancsolta a nemes vármegye, hogy előadjam, Elő is adtam. Sőt minden könyvimet és írásomat ide Váradra hozatta a nemes vármegye. Azok is velem együtt detentióban vadnak.

Mentségeimet felküldé Bécsbe a tek. nemes vármegye. Le is jöve a válasz circa diem 17. mai — juli. Mint hallom másoktól ez a deliberatum erántam. 1. Menjek ki Bihar vármegyéből. 2 Priváltassam predikatori hivatalomtul s méltóságomtul in perpetuum. Fiat Voluntas Domini. Az ur tek. vice ispán Beöthy Mihály uram propria autoritate nem kívánta a sentenciat pronunciólni és exequálni, hanem halasztotta Debrecenbe megesendő nemes vármegye generalis gyűlésére holott fogok kompareálni s a deliberatiót meghallgatni. Ma, immár id est 14. augusti 14. hete mióta detentióban vagyok; hol sirok, hol mosolygok, hol félek, hol reméllek — dudolgotam Balassából: Itt vágj, itt égess, itt üss, itt mess, itt ösztönözz. — Az eredetiből közli

H o f f e r Endre.

Egyházi és iskolai krónika.

Németország. A császár újabb nyilatkozata a modernismus ellen. — A protestáns egyesület hanyatlása. — Virchow intő szózata a természettudósokhoz. — Hozsbach modern lelkész Berlinbe választatása megsemmisítettett. Bajorországi evang. zsinat.

Az öreg német császár, a közelebbi hetekben körutat tévén a Rajna táján, midőn a benrathi királyi kastélyban megállapodott, azon vidék számos evangélikus lelkészei ünnepélyesen tisztelgettek nála. A vezérszónok kifejezte az idők jelei feletti aggodalmait a vallás, egyház és iskolák ügyében. A császár válaszó beszédében, kifejezte, hogy ő

szívesen vallott szint a vallásügyben (néhány magyar ref. pap és hit-tanár nem meri vagy nem tudja ezt tenni?); „ne áltassuk magunkat, úgy mond, — mert létezik oly párt, amely a vallást semmivé akarja tenni; mahőnap ott lennénk ahol a francia forradalom volt, amely eltörölte az istenről hitet s azután megint visszaállította“. Kifejezte ő is, hogy a pár évvel ezelőtt létrehozott egyházközmányon változtatni kell, s meggátolni azt, amit az lehetővé tett, hogy t. i. oly egyének jussanak az egyház kormányzatára, akikben a vallás dolgában bizni nem lehet. Az iskolára nézve kifejezte, hogy annak az egyházzal szoros összeköttetésben kell lennie. „Számoljanak önök reám!“ Ez volt az öreg császár végszava.

„A félreösmertetés nagyon fáj! Ezért rejti el arcát a német protestáns egyetemes Chemnitzbe már kitűzött évi nagy gyűlését visszahirdeti. Az orthodoxok leghallatlanabb támadásai zavarták meg az ártatlan egyetemes békés munkáját“. stb. Ah ezek a hálátlan orthodoxok, akik nem akartak hitet és hitvallást eldobni az egyetemes javára! A Neue Ev. Kirchenzeitung jellemzi így a német Protestáns egyetemes jelen állását, s egyszersmind megjegyzi, hogy nem férfias dolog felgyújtani s éleszteni a tüzet, s ártatlan arcot vágni akkor, midőn a lángok a magasba csapván, óltás végett elősietnek az emberek s egyszersmind a tetteseket is kérdőre vonják. stb.

A nagyhirű természettudós s berlini tanár Virchow, aki nem egyszer volt előharcosa a vallást kicsinyelő vagy éppen csúfoló modern szabadelvűségnek, a német természetvizsgálók Münchenben tartott legközelebbi nagy gyűlésén egy kitűnő beszédet tartott a tudomány szabadságáról a modern államiéletben. Ebben mondá a többiek közt: „Annak az összege, amit szigorú értelemben valódi tudománynak nevezhetünk, s aminek számára a tudomány szabadságát követelhetjük, sokkal szerényebb, mint az elmélkedés vagy sejtelem mezeje“. a Darwin féle elméletre egyenesen kimondotta, hogy az, teljességgel nincs a bizonyosságnak azon fokára emelve, hogy az iskolákba tanítás végett felvételtessek. Häckelnek a lélekről elméletét maró gunynyal bírálhatta. „Nem kell szégyenlenünk, ha féltudással vádolnak bennünket, mert minden emberi tudás csak töredék s valódi ékességünk éppen annak előismerésében áll, hogy igen sok mezőn semmit sem tudunk“. stb.

Említettük volt annak idejében, hogy Hoszbach lelkész, ki a német protestáns egyetemesnek egyik fő tagja, Berlin egyik templomához, a szent Jakabról nevezetthez lelkészül választatott el; de e választás ellen, Hoszbach vallási irányzata miatt, a gyülekezeti tagok egy része tiltakozott. Most már az illetékes brandenburgi egyházmegyei tanács a zsinati bizottsággal egyesülten a választást megsemmisítette és pedig némely tudósítások szerint egy hangulag, mások szerint azonban, volt egy szavazat Hoszbach mellett.

A bajor protestánsok országos zsinata folyó október hó 3-dikán nyitott meg Ansbachban a királyi vár termében nagyünnepélyességgel. Mintegy 127 küldött jelent meg. Királyi biztosul Fischer főfő állami s prot. egyházi tisztviselő neveztetett ki. Zsinati elnök vagy kormányzó pedig Burger fő egyháztanácsi tag volt, aki ünnepélyesen intette megnyitó beszédében a zsinat tagjait, „hogy a hitetlenség támadásaival szemben, midőn némely

egyháztagok oly félénkek s anyira egyet nem értők, ragaszkodjanak szilárdul a Jézus Krisztusról, mint isteni fejünkről való vallástételhez". Ezután, ugyancsak az elnök felszólítására, a zsinati tagok ünnepélyesen felfogadták hogy „az evangyéliomi lutherán egyház javát, a fenálló hitvallás alapján, lelkiösméretesen előmozdítják". Ezek után ünnepélyes menettel, az iskolai tanulók s tanítók előlépése mellett, mindnyájan a templomba vonultak, ahol már nagy számú buzgó gyülekezet várta őket. Bemenőre énekelték a Wilmos szász weimari herceg által szerzett éneket: Herr Jesu Christ! dich zu uns wend. A liturgiai szolgálatot Zorn lelkész végezte. Ezután eme jellemző szép éneket énekelték:

Die Feinde deines Kreuzes droh'n
Dein Reich Herr! zu verwüsten,
Du aber Mittler Gottes Sohn,
Beschüttest deine Christen.
Dein Thron bestehet ewiglich,
Vergeblich wird sich wider Dich
Die ganze Hölle waffnen stb.

Ezután Städelen egyházi tanácsos predikált nagy lelkesedéssel Zsid. IV. 14. felett: „Mivelhogy azért nagy főpapunk vagyunk, ki az egeket általhatotta, tudniillik Jézus az Istennek fija: megtartjuk e vallást". — Délután két rendes és két helyettes jegyző választatott. — Másnap, azaz oktob. 4. a bizottságok neveztettek ki: pénzügy, kérelmek, vallástani kézikönyvek, agenda, rendeletek. Ezután az egyházi főtanács előterjesztése folytán elhatároztatott, hogy az evangélikus házasságok polgári megkötése után, kötelesek, hacsak lehet még azon a napon, házasságukat egyháziilag is megkötni. Szintgy kötelezőnek mondatott ki, a keresztség és konfirmáció is. Mindezekre vonatkozólag mind a liturgia, mind az anyakönyvek vezetésének ügye újból szabályoztatott. Az augsburgi képviselők, az iskolaügyre vonatkozólag következő indítványt tették: Miután a wesztfáliai békekötés szerént, a felekezeti iskolák egyenesen a szabadvallásgyakorlathoz tartoznak; mondassék ki országszerte, hogy szabály és törvényszerű csak a felekezeti iskola, a felekezeti jellemmel nem bíró iskola pedig csupán kivétel; létező protestáns iskola csak akkor változtatható felekezeti jellemmel nem bíró községi iskolává, ha az egyházi előjáróság indítványozza és a gyülekezeti tagok két harmadrésze nyilván akarja azt. Nem csak oly iskolákról van itt szó, amelyeket az ekklesiáik mint ilyenek, saját költségökön alapítottak és tartanak fen, hanem az olyanokról is, amelyek az egyes polgári községek által, községi vagyontól láttatnak el. Nagyon jó lesz nekünk itt is megjegyeznünk, hogy ime a bajor, sőt a többi német protestánsok is, különösen római katolikus uralkodó házzal és kormánynyal szemben, iskolai szabadságuk ügyében, nyilván és egyenesen hivatkoznak a wesztfáliai békekötésre és pedig mint olyanra, amely az egyes országos törvényeknek fellelte áll, s bármely parlamentben is le nem szavazható. — Igen részletes s kimerítő statisztikai előterjesztések nyújtattak be a zsinathoz Bajorország Rajnán inneni része, (mert erről van itt most szó) protestáns egyházainak egész állapotáról, oly szempontok és rovatok szerént, amelyeket fájdalom! a mi statisztikai hivatalos kimutatásaink távolról sem ös-

mernek. E sorok írásakor még nem volt befejezve a zsinat; következő érdekesebb határozatait tehát a jövő alkalommal fogjuk ösmertetni.

Helvétzia. Barde lelkész engedetlensége. — A modern tanítók erkölcsi elvei.

Helvétziában mind a római katolikus mind a protestáns templomokban ülni szoktak évenként ősszel egy sajátlagos helvét ünnepet, amely egyetemes bűnbánat hála és ima napjának neveztetik. Ezen ünnepre az egyes kántonok egyházi főhatóságai, rendszerént szoktak a néphez bizonyos szöveget intézni, amelyet a szószékből kellene a lelkésznek felolvasni. Barde vendeuvresi orthodox lelkész Genf kántonban, már tavaly nem olvasta fel az ily szöveget, mert azt túl liberálnak találta. Ekkor megelégedett az egyházi főtanács azzal, hogy a falakra kiszégeztette a házakhoz elhordoztatta a szöveget. Jelen évben azonban Barde lelkész be sem várta a szöveg megjelenését, hanem előre bejelentette a főtanácsnak, hogy ő azt nem fogja felolvasni. Ekkor hivatalosan figyelmeztetve lett, hogy a szöveg most igen szelid s egészen tárgyilagos tartalmu lesz; miért ne olvashatná azt fel; álljon el vonakodásától. A tulbuzgó Barde ekkor sem engedvén, más által lett hatóságilag felolvasztatva a templomban a szöveg. Barde ez ellen előre protestált s a hallgatók egy részével elhagyta a templomot. Mindezekért hat hónapra hivatalát felfüggesztetett. E büntetést sokan még a modernek közül is igen keménynek találják, anyivalinkább, mert nemcsak Barde maga, hanem vele együtt több gyülekezeti előjáró is ellenszegült.

Winterthurban, a középiskolai tanítók közelebbi gyűlésén egy tanító azon nézetet fejtegette, hogy a valláson s különösen a keresztyén valláson alapuló morált el kell vetni mindenestől, hanem oly erkölcsiséget tanítani az iskolákban, melynek alapelve az élvezet, s mely nem hisz egy világ feletti Istenben. Egy másik egyenesen a darwinismusra alapítja az egész erkölcsiséget; a harmadik a stoikusok morálját magasztalta. A keresztyén morálnak egyetlen védője sem találkozott Szerencse, jegyzi meg egyik helvét egyházi lap, hogy ilyen neveséges új pogány tanító urak, Helvétziában is csak Zürich kántonban találtak.

Franciaország. A belviszály a ref. egyházban. — Tanulók dohányszása elleni egylet. A reformátusok s a köztársaság.

Azon tisztán római katolikus jogtudósokból álló bizottság, a melyre a miniszter a ref. egyházi belviszály ügyében való véleményezést bízta, már beadta jelentését; de ez még nincs ösmerve nyilvánosan. Némelyek azt mondják felőle, hogy egy részben, mások, hogy egészen a modernek ellen van intézve. Majd meglássuk annak idejében. Különb csekély nézetünk szerint, bármi esetre is leghelyesebb lenne az amit P i l a t L e o n javall, t. i. teljes függetlenség az államtól, külön orthodox és külön liberal egyház alapítása, amelyek némely közös ügyekben, pl. az ultramontanizmussal és materializmussal szemben, együttesen is tanácskozhatnának.

Franciaországban, különösen a tanuló ifjuságra vonatkozólag egy társulat működik, a dohányszással visszaélés meggátlása végett;

Société contre l'abus du tabac. Ez legközelebb többrendbeli jutalmat tűzött ki oly művek írására, amelyekben részletesen mutattassék ki, hogy mily káros hatása a dohányzás különösen a tanuló ifjakra nézve. Nálunk is kellene valami efféle intézkedést tenni, mert néhol ma holnap csak az lesz hátra, hogy a tanulók és a tanárok a közlecken, az esperest és más nagytiszteletű s tek. urak a gyűléseken is reágyujtsanak és con amore pipázzanak. Már vannak esetek, hogy küldöttségek s különösen némely bizottságok s értekezletek ülésein 30—40 ember is pipázik. Sőt hallottunk esetet arra is, hogy tiszta magyar református községben, egy temetés alkalmával, midőn már épen fel akarták venni az illető férfiak a koporsót, egy közülök így szólott: „megálljunk atyafiak; gyujtsunk rá elébb! Ekkor aztán szépen megtöltötték a pipát; kicsiholtak s hatalmasan pipázva vitték a koporsót szép énekszó mellett. Ez élet csak füst és pára!

A politikai lapok olvasói jól tudják, hogy Franciaországban a köztársaság fenyegetve van és sokan a császárságot akarnák visszaállítani. „Császárról szól a francia fiának.“ Az ultramontanizmus egyenesen e mellett van, a reformátusok pedig szilárdul ragaszkodnak a köztársasághoz, mert csak ez által és ebben látják kellően biztosítva egyházuk fenállását és szabadságát. Itten tehát ismét feltűnt a történetek folyamán sokszor ismétlődött jelenet, hogy t. i. az evangéliom ügye, azonos a politikai szabadság ügyével.

Rövid irodalmi szemle és könyvészet.

Beküldettek :

Egyházi munkálatok. Szerkeszté Dr. Heiszler József dromrádi ref. lelkész negyedik teljes kötet. Debrecen. Kiadja Telegdi K. Lajos. 1877. 8r. 276 lap. Ára 2 frt. Tartalmaz mintegy 50 homiliát. Nem szükség bővebben ajánlanunk, miután széles körben ösmerve van már Heiszler műveinek kitűnősége.

A keresztény egyház története. A közép iskolák felsőbb osztályai és a tanítóképezdek növendékei számára. Irta Hase, Hagenbach stb. nyomán Händel Vilmos ev. német magyar lelkész és lycealis tanár Selmeceen, 1877. 8r. 186 lap. Ára 80 kr. Kapható a szerzőnél.

A szilágy megyei tanító testület első Évkönyve. 1873—6. év. A könponti bizottság megbízásából szerkesztették Faluvégi Albert és Borbély Sámuel. Maros-Vásárhely. 1877. 8r. 72 l. Ára 50 kr. Vannak benne értekezések is: Miből áll és mit dolgozik a nap? Triff Gábor tól; Az iskolai nevelés befolyása az erkölcsi jellem alakulására, Faluvégi Albertől stb. Méltó a tanítói körök figyelmére.

A miskolci helv. hit. ref. lyceum Értesítője az 1876—7 iskolai évről. Szerkesztette Szücs Sádor ez évi igazgató. Miskolc. 1877. 8r. 20 l. Ára 30 kr. A tanulók összes száma 445; legtöbb az első osztályban, t. i. 69, legkisebb a harmadikban t. i. 46.

Négy évi gazdálkodás a nagyenyedi Bethlen főtanoda vagyonával. 8r. 30 l. Külön lenyomat az Egyházi és iskolai Szemléből.

A magyarországi reformátusok debreceni főtanodája akadémiai részének tanrende az 1877—8. iskolai tanév első felében. Debrecen. 1877. 8r. 4 l. Igencélszerű lenne ha majd az évi Értesítőből rész-

letesen kimutatva láthatnók, hogy különösen a nem kötelezett felolvasásoknak hány hallgatója vólt az iskolai év kezdetén és végén.

Közlöny a debreceni ref. főiskolai hittanszaki önképző társulat köréből. VII. évf. 7—8. szám. Egyik jelensége az ifjuság komoly törekvéseinek.

A Dolinay Gyula Hasznos Mulattató-ját és Lányok Lapját ajánljuk az illető körök figyelmébe. — Amannak f. évi 16-dik emennek 18-dik füzetéből jót mondhatunk felőlök.

Dr. Erődi Béla tanár Gyakorlati török nyelvtanra hirdet megrendelést. Ára 1 frt oszt. ért. amely Budapestre Grimm és Horovicz könyvkereskedésébe küldendő. A bólti ár jóval drágább lesz. Ugyanazon szerzótől nem sokára meg fog jelenni a török szótár magyar török része is.

Zágonyi György, Baranya megyében nagy harsányi népiskolai tanító a „Néptanítók érdekei“ cím alatt bizonyos füzetes vállalatot akar megindítani. Áráról azt mondja, hogy az „sem mi esetre sem lehet több“ példányonként mint 50 kr, legfőlebb 1 frt. Ez furcsa!

Die Confessionen in ihrem Verhältniss zu Christus. Andeutungen zu einer biblisch-theologischen Lösung der Confessionsfrage von K. Lechler. Heilbronn. Henninger. 1877. 277 l. Ára 3 m. 60 pf. Néhol tul orthodox s nem annyira az élet és a tudomány valódiságának hanem inkább a kegyes ábrándoknak utain jár e mű.

Das Gesetz Gottes nach der Lehre und Erfahrung des Apostel Paulus. von Dr. A. Zahn, Domprediger. Halle, Mühlmann. 1877. 106 l. Ára 2 m. Szerző a reformált egyház buzgó hive. E művében is a romboló kritika tulzásai és tévedései ellen lép fel.

Bech nagy hírű tübingeni tudós hittanár művei közül uj kiadásban kaphatók a következők:

Die christliche Lehrwissenschaft nach den biblischen Urkunden I. Die Logik der christlichen Lehre. 38. iv. Ára 8 m.

Die christliche Liebeslehre 1. Die Geburt des christlichen Lebens, sein Wesen und sein Gesetz. 2. Die christliche Menschenliebe, das Wort und die Gemeinde. Ára 3. m. 60.

Die Lehre von den Sakramenten. 3 m. 80.

Leitfaden der christlichen Glaubenslehre für Kirche, Schule und Haus. Ára 6. m.

Míndezeknek kiadója Steinkopf könyvtár Stuttgartban.

Die christliche Versöhnungslehre. Ein Vortrag von Dr. Schöberlein. Heidelberg. Winter. 1877. 28 l. Ára 80 pf. Szilárd alapokon álló jeles művecske,

Das System der christlichen Glaubens und Sittenlehre, vom Begriff des höchsten Gutes aufgefasst und dargestellt von S. Laichinger Pfarrer. Gotha. Perthes. 1876. 755 l. 12 m. Nagy lelki haszonnal olvasható jeles hit és erkölcsstani könyv.

Uj és bővített kiadásban megjelent a nagy hírű Wiese egyik kitűnő munkája: Deutsche Briefe über englische Erziehung. Berlin. Wiegandt és Grieben. 4 m. 50 pf.

